

จากข้อมูลใน ตารางที่ 6.3 เกษตรกรแต่ละกลุ่มมีพื้นที่สำหรับการปลูกข้าวหอมมะลิเฉลี่ย เท่ากับ 3.46, 4.31, 4.30 และ 3.36 ไร่ต่อคน เมื่อคิดรายได้เฉลี่ยจากข้าวหอมมะลิตามราคาของแต่ละประเภทของผลผลิต จะเท่ากับ 12,610.25, 13,194.22, 17,299.33 และ 13,484.69 บาทต่อคนต่อปี หรือคิดเป็นรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อเดือน เท่ากับ 1,050.85, 1,099.52, 1,441.61 และ 1,123.72 บาท ตามลำดับ

#### 6.5.2 รายจ่ายจากการผลิตข้าวหอมมะลิ

ในการผลิตข้าวหอมมะลิ เกษตรกรกลุ่มเกษตรกรทั่วไป กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ และกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ยั่งยืน มีรายจ่ายที่เป็นต้นทุนรวม เท่ากับ 2,824.62, 2,643.11, 2,880.08 และ 2,733.15 บาทต่อไร่ ตามลำดับ ประกอบด้วย ส่วนของต้นทุนที่เป็นเงินสด เท่ากับ 1,164.21, 1,065.16, 1,325.93 และ 1,306.21 บาทต่อไร่ และส่วนที่เป็นต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด เท่ากับ 1,660.41, 1,577.94, 1,554.16 และ 1,426.94 บาทต่อไร่ ตามลำดับ

ตารางที่ 6.5 แสดงผลผลิต รายได้ ต้นทุนในการผลิตข้าวหอมมะลิต่อไร่

รายการ	กลุ่ม			
	เคมี	ระยะปรับเปลี่ยน	อินทรีย์	อินทรีย์ยั่งยืน
ผลผลิตข้าวหอมมะลิ (กก./ไร่)	383.64	313.98	402.31	401.33
ราคาผลผลิต (บาท/กก.)	9.50	9.75	10.00	10.00
รายได้ (บาท/ไร่)	3,644.58	3,061.31	4,023.10	4,013.30
ต้นทุนเป็นเงินสด (บาท/ไร่)	1,164.21	1,065.16	1,325.93	1,306.21
ต้นทุนไม่เป็นเงินสด (บาท/ไร่)	1,660.41	1,577.94	1,554.16	1,426.94
ต้นทุนรวม (บาท/ไร่)	2,824.62	2,643.11	2,880.08	2,733.15
รายได้เหนือต้นทุนเงินสด (บาท/ไร่)	2,480.36	2,000.10	2,697.21	2,707.08
รายได้เหนือต้นทุนรวม (บาท/ไร่)	819.95	422.16	1,143.05	1,280.14

เมื่อนำรายได้เฉลี่ยต่อไร่ หักออกด้วยรายจ่ายที่เป็นตัวเงินเฉลี่ยต่อไร่ จะเห็นว่า เกษตรกรกลุ่มเกษตรกรทั่วไป กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ และกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ยั่งยืน มีรายได้จากการขายข้าวหอมมะลิเฉลี่ยสุทธิ เท่ากับ 2,480.36, 2,000.10, 2,697.21 และ 2,707.08 บาทต่อไร่ และเมื่อนำรายได้เฉลี่ยหักออกจากรายจ่ายทั้งที่เป็นตัวเงินและไม่เป็นตัวเงิน เกษตรกรมีรายได้เฉลี่ยจากข้าวหอมมะลิ เท่ากับ 819.95, 422.16, 1,143.05, และ 1,280.14 บาทต่อไร่ ตามลำดับ

ปัจจัยที่มีผลทำให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ มีรายได้ต่อคนต่อเดือนอยู่ในเกณฑ์ที่ผ่าน หรือไม่ผ่านเส้นความยากจน เกี่ยวข้องกันหลายปัจจัย ได้แก่ ปริมาณผลผลิตต่อไร่ อัตราการถือครองพื้นที่ต่อคนสำหรับการผลิตข้าวหอมมะลิ ราคาข้าวหอมมะลิที่ขายได้ตามประเภทผลผลิต (ข้าวทั่วไป, อินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน, อินทรีย์) และ คุณภาพของข้าวหอมมะลิ ได้แก่ ความชื้นเปอร์เซ็นต์ข้าวต้น เป็นต้น

ดังนั้นเมื่อพิจารณารายละเอียดของปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อเดือนดังที่กล่าวแล้วข้างต้น จากการขายข้าวหอมมะลิของเกษตรกรเป็นรายครัวเรือนเปรียบเทียบกับเส้นความยากจน จะเห็นว่าจำนวนครัวเรือนที่มีรายได้ (หักต้นทุนที่เป็นเงินสด) จากการขายข้าวหอมมะลิของกลุ่มทำเกษตรทั่วไป กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ และกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ยั่งยืน ที่ผ่านเกณฑ์เส้นความยากจน คิดเป็น ร้อยละ 15, 15, 35, และ 25 ตามลำดับ

### 6.5.3 รายจ่ายสำหรับการตรวจสอบรับรองมาตรฐาน

การตรวจสอบรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์ เป็นเงื่อนไขและประเด็นที่มีความสำคัญอย่างมากของกระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์ เพราะผลผลิตที่นับว่าเป็นผลผลิตข้าวอินทรีย์นั้น จะต้องได้รับการยอมรับและผ่านการตรวจสอบรับรองทุกขั้นตอนของกระบวนการผลิต กรณีเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ กลุ่มเกษตรกรทำนาปากเรือ เมื่อเกษตรกรตัดสินใจสมัครเข้าร่วมโครงการกับโรงสีกลุ่มเกษตรกรทำนาปากเรือ เกษตรกรเป็นผู้รับผิดชอบค่าสมัครเป็นสมาชิกโครงการหรือต่ออายุสมาชิก จำนวน 350 บาทต่อปี (เกษตรกรที่ผลิตข้าวอินทรีย์แต่ละกลุ่มมีเงื่อนไขในการสมัครเข้าเป็นสมาชิกแตกต่างกัน) และจ่ายค่าตรวจแปลงนาข้าวอินทรีย์ เกษตรกรเป็นผู้จ่ายในอัตรา 25 บาท ต่อไร่ต่อปี โดยคิดรวมทั้งแปลงที่ขึ้นทะเบียน

### 6.5.4 วิเคราะห์สภาพทางเศรษฐกิจของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์

#### 6.5.4.1 ภาวะหนี้สิน

ภาวะหนี้สินของเกษตรกรที่ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ พบว่าเกษตรกรทุกกลุ่มมีหนี้สินปัจจุบันดังแสดงใน ตารางที่ 7 โดยกลุ่มผลิตข้าวทั่วไป กลุ่มผลิตข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน กลุ่มผลิตข้าวอินทรีย์ และกลุ่มอินทรีย์ยั่งยืน หนี้สินเกษตรกรมาจากการกู้ยืมจากหลายแหล่ง เช่น เพื่อนบ้าน กองทุนหมู่บ้าน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) และแหล่งเงินกู้นอกระบบ เป็นต้น แหล่งเงินกู้ที่มีจำนวนเกษตรกรแต่ละกลุ่มใช้บริการมากที่สุด ได้แก่

ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์และสหกรณ์ (ชกส.) คิดเป็นร้อยละ 64.29, 53.33, 52.94 และ 35.71 ตามลำดับ ซึ่งภาระหนี้สินที่เกิดขึ้นมีสาเหตุมาจากหลายหลายประการ เช่น กู้มาใช้จ่ายสำหรับการซื้อปัจจัยผลิตในการทำนา ค่าจ้างแรงงาน ค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ค่าใช้จ่ายสำหรับค่าเล่าเรียนลูกหลาน ค่าใช้จ่ายในการลงทุนประกอบอาชีพเพื่อหารายได้เสริม เป็นต้น สำหรับเกษตรกรที่เริ่มเข้าสู่การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ พบว่า มีการลงทุนในการซื้อสัตว์เลี้ยงมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 30.77 และเป็นที่น่าสังเกตว่า จำนวนหนี้สินรวมในกลุ่มเกษตรกรที่ผลิตข้าวทั่วไป ที่มีจำนวนสูงกว่ากลุ่มอื่น ๆ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากมีเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างมีการกู้ยืมเงินสำหรับการซื้อรถยนต์ เพื่อใช้ในการประกอบอาชีพเสริม และเป็นค่าเล่าเรียนลูก คิดเป็นจำนวนร้อยละ 28.57 และมีอัตราส่วนหนี้สินรวมต่อรายได้รวมสูงกว่ากลุ่มอื่น ๆ

ตารางที่ 6.6 แสดงภาวะหนี้สินของเกษตรกรรายครัวเรือนแต่ละกลุ่ม

ภาวะหนี้สินครัวเรือน	กลุ่ม			
	เคมี	ระยะปรับเปลี่ยน	อินทรีย์	อินทรีย์ยั่งยืน
จำนวนครัวเรือนมีหนี้สิน	14	15	17	15
ครัวเรือนที่มีหนี้สิน (ร้อยละ)	70	75	85	75
จำนวนครัวเรือนไม่มีหนี้สิน	6	5	3	5
ครัวเรือนที่ไม่มีหนี้สิน (ร้อยละ)	30	25	15	25
จำนวนหนี้สินรวม	1,783,000	764,000	1,242,150	1,439,825
หนี้สินเฉลี่ย (เฉพาะรายที่มีหนี้สิน)	127,357.14	50,933.33	73,067.65	95,988.33
รายได้รวม (เฉพาะรายที่มีหนี้สิน)	1,113,900	1,305,710	2,318,884	1,605,501
อัตราส่วนหนี้สินรวม/รายได้รวม	1.6	0.59	0.54	0.90
หนี้สินเฉลี่ยต่อครัวเรือน (รายกลุ่ม)	89,150.00	38,200.00	62,107.50	71,991.25

#### 6.5.4.2 ภาระทางการเงิน

ภาระทางการเงินของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง ส่วนมากเป็นภาระทางการเงินจากหนี้สินระยะสั้น มีกำหนดชำระคืนหนี้สินคืนเป็นรายปี วันกำหนดส่งคืนเงินกู้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและสัญญาของแต่ละแหล่งทุน ซึ่งส่วนมากจะอยู่ในช่วงหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวในแต่ละปี ประมาณช่วงเดือน มกราคม ถึงมีนาคม นอกจากนี้เกษตรกรยังมีภาระทางการเงินเป็นค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ได้แก่ ค่าเล่าเรียนลูก หลาน ค่าน้ำ ค่าไฟฟ้า ค่าโทรศัพท์ ค่าเดินทาง ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง และค่าใช้จ่ายตามประเพณีและวัฒนธรรมทางสังคมอื่นๆ

สำหรับปัจจัยภาระทางการเงินปัจจุบันที่ครอบครัวเผชิญอยู่ พบว่าเกษตรกรให้ความสำคัญและมีผลต่อการตัดสินใจเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการทำนาทั่วไปมาเป็นการผลิตข้าวในระบบเกษตรอินทรีย์ โดยเฉพาะภาระค่าใช้จ่ายการส่งลูกเรียนหนังสือในระดับสูง เนื่องจากเห็นว่าเมื่อหันมาทำการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์แล้วในระยะแรกผลผลิตจะลดลงกว่าปกติ ในขณะที่เกษตรกรอาจต้องลงทุนเพิ่มในการหาปุ๋ยคอก ปุ๋ยอินทรีย์ มากขึ้นกว่าปกติ รวมถึงบางรายที่ไม่มีสัตว์เลี้ยงอาจต้องลงทุนซื้อสัตว์เลี้ยงเพิ่มเพื่อผลิตปุ๋ยเอง

#### 6.5.4.3 ต้นทุนการผลิต

ต้นทุนการผลิตคิดเป็นต้นทุนรวม ได้แก่ ต้นทุนที่เป็นเงินสด และไม่เป็นเงินสด ในการทำนาของเกษตรกรกลุ่มผลิตข้าวทั่วไป กลุ่มผลิตข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน กลุ่มผลิตข้าวอินทรีย์ และกลุ่มอินทรีย์ยั่งยืน เท่ากับ 2,824.62, 2,643.11, 2,880.08 และ 2,733.15 บาทต่อไร่ ตามลำดับ ประกอบด้วย ส่วนของต้นทุนที่เป็นเงินสด เท่ากับ 1,164.21, 1,065.16, 1,325.93 และ 1,306.21 บาทต่อไร่ และส่วนที่เป็นต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด เท่ากับ 1,660.41, 1,577.94, 1,554.16 และ 1,426.94 บาทต่อไร่ ตามลำดับ ซึ่งกลุ่มเกษตรอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนมีต้นทุนรวมต่ำกว่ากลุ่มอื่น ๆ เพียงเล็กน้อย และโดยรวมแล้วจะเห็นว่าต้นทุนรวมสำหรับการทำนาไม่พบความแตกต่างกันอย่างชัดเจน แต่แนวโน้มลักษณะการลงทุนของเกษตรกรมีความแตกต่างกันเล็กน้อย โดยเกษตรกรกลุ่มเกษตรอินทรีย์ และกลุ่มอินทรีย์ยั่งยืน มีค่าใช้จ่ายที่เป็นเงินสดมากกว่า กลุ่มเกษตรทั่วไปและเกษตรอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน ซึ่งเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับค่าจ้างแรงงานในการเตรียมดิน การกำจัดวัชพืช และการเก็บเกี่ยว และการที่ต้นทุนส่วนดังกล่าวสูงขึ้น น่าจะสอดคล้องกับลักษณะของกลุ่มเกษตรอินทรีย์ และกลุ่มอินทรีย์ยั่งยืนที่เป็นกลุ่มเกษตรกรที่สูงอายุ ซึ่งเกษตรกรใน 2 กลุ่มดังกล่าวมีอายุตั้งแต่ 50 ปี ขึ้นไป คิดเป็น ร้อยละ 65 และ 70 ตามลำดับ สำหรับต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดที่ลดลงและมีค่าต่ำที่สุดในกลุ่มเกษตรอินทรีย์ยั่งยืนนั้น เป็นส่วนที่มาจากค่าใช้จ่ายที่เป็นค่าวัสดุปุ๋ยอินทรีย์ มูลสัตว์ น้ำหมักชีวภาพ และค่าเมล็ดพันธุ์ ที่เกษตรกรผลิตได้เอง

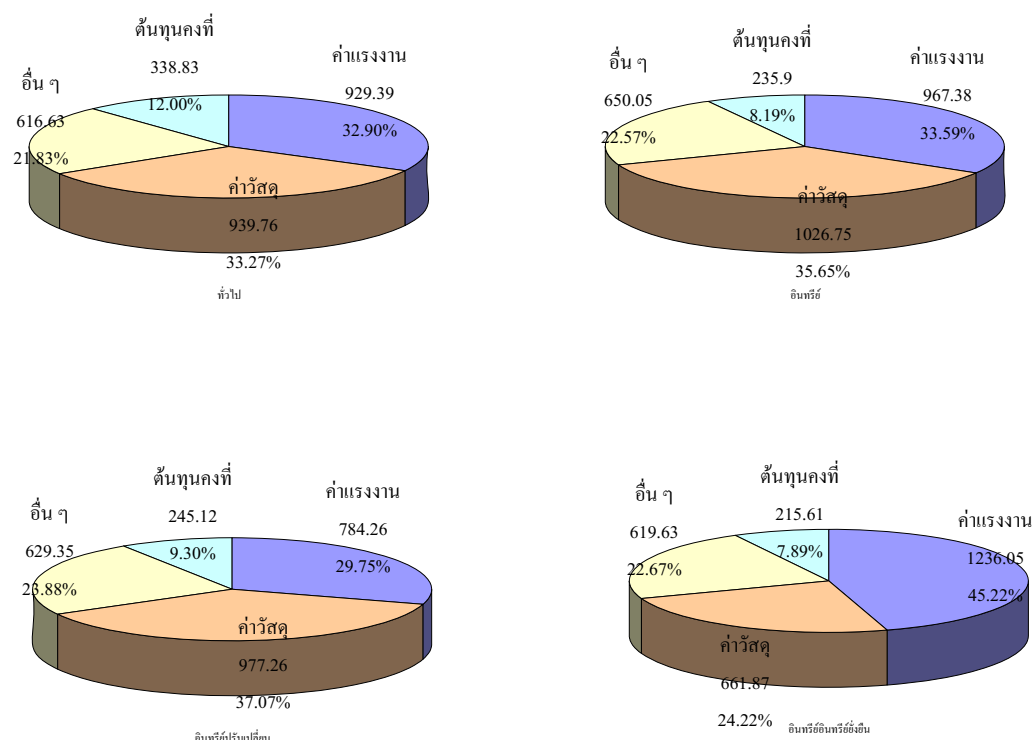
ตารางที่ 6.7 รายได้ ต้นทุนในการผลิตข้าวหอมมะลิต่อไร่

รายการ	กลุ่ม			
	ทั่วไป	ระยะ ปรับเปลี่ยน	อินทรีย์	อินทรีย์ยั่งยืน
ผลผลิตข้าวหอมมะลิ (กก./ไร่)	383.64	313.98	402.31	401.33
ราคาผลผลิต (บาท/กก.)	9.50	9.75	10.00	10.00
รายได้ (บาท/ไร่)	3,644.58	3,061.31	4,023.10	4,013.30
ต้นทุนเป็นเงินสด (บาท/ไร่)	1,164.21	1,065.16	1,325.93	1,306.21
ต้นทุนไม่เป็นเงินสด (บาท/ไร่)	1,660.41	1,577.94	1,554.16	1,426.94
ต้นทุนรวม (บาท/ไร่)	2,824.62	2,643.11	2,880.08	2,733.15
รายได้เหนือต้นทุนเงินสด (บาท/ไร่)	2,480.36	2,000.10	2,697.21	2,707.08
รายได้เหนือต้นทุนรวม (บาท/ไร่)	819.95	422.16	1,143.05	1,280.14

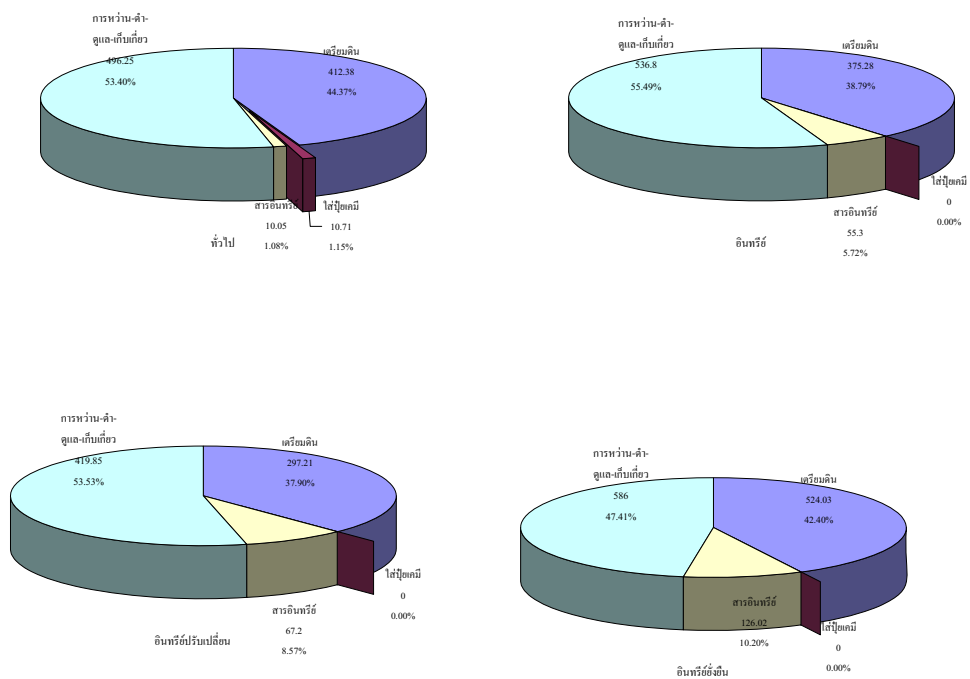
ส่วนที่เป็นต้นทุนเงินสด และต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด ที่เกษตรกรใช้จ่ายในการผลิตข้าวหอมมะลิ ประกอบด้วย ส่วนที่เป็น ค่าแรงงาน ค่าวัสดุ ค่าภาษีที่ดิน ค่าเช่าที่ดิน ค่าเสื่อมราคา ซ่อมบำรุง และอื่น ๆ

ส่วนที่เป็นค่าแรงงาน ประกอบด้วย ค่าใช้จ่ายในการเตรียมดิน การใช้สารเคมี สารอินทรีย์ การกำจัดวัชพืช ให้น้ำ ค่าตรวจแปลง และการเก็บเกี่ยว เป็นต้น

ส่วนที่เป็นค่าวัสดุ ประกอบด้วย ค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าสารเคมี ค่าสารอินทรีย์ ค่าวัตถุดิบอินทรีย์ ค่าน้ำมันชักล้างภาพ ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง/หล่อลื่น เป็นต้น



ภาพที่ 6 แสดงสัดส่วนของต้นทุนรวมของการผลิตข้าวหอมมะลิเฉลี่ยต่อไร่ตามลักษณะของต้นทุน



ภาพที่ 7 แสดงสัดส่วนต้นทุนรวมของค่าแรงงานตามลักษณะของกิจกรรม

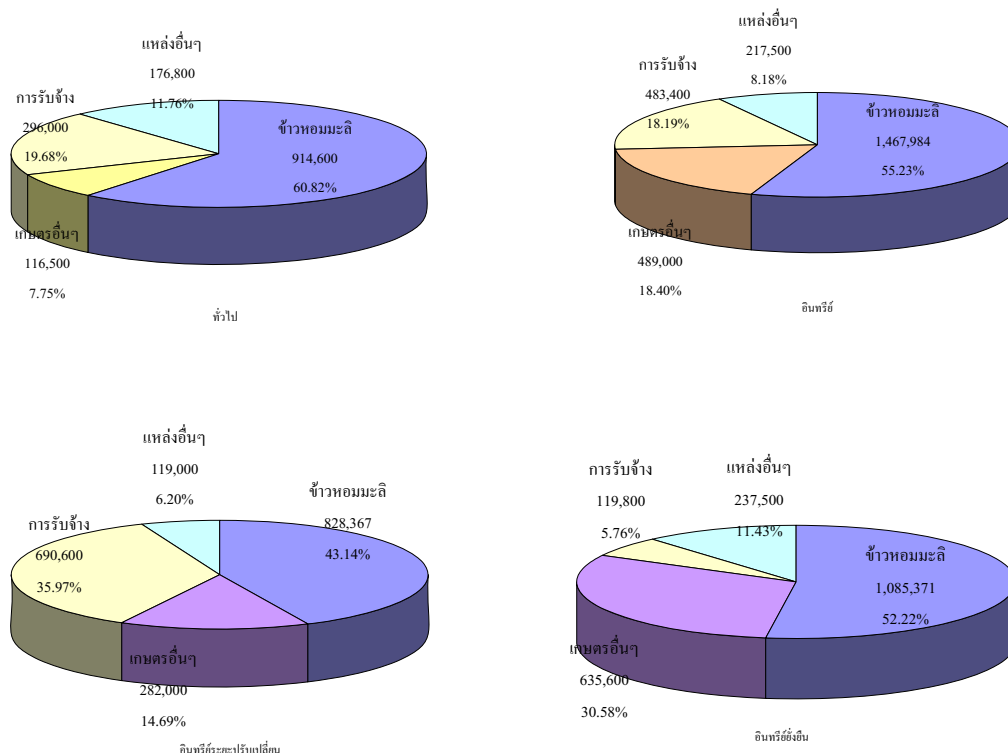
เมื่อพิจารณาต้นทุนการผลิตต่อผลผลิตข้าวหอมมะลิต่อกิโลกรัม ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง พบว่า ต้นทุนรวม คิดเป็นเท่ากับ 7.36, 8.42, 7.16 และ 6.81 บาทต่อกิโลกรัม ตามลำดับ โดยกลุ่มอินทรีย์ยั่งยืน มีต้นทุนการผลิตที่เป็นเงินสดต่อกิโลกรัมน้อยที่สุด แสดงให้เห็นว่าการทำนาในระบบเกษตรอินทรีย์ที่ทำกิจกรรมทางการเกษตรที่หลากหลายที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน จะมีส่วนช่วยให้ต้นทุนรวมของการผลิตลดลง เนื่องจากผลผลิตต่อไร่ที่ได้เพิ่มขึ้น ขณะที่ต้นทุนรวมลดลง อันเนื่องมาจากการใช้ปัจจัยการผลิตในครัวเรือน

ตารางที่ 6.8 รายได้ ต้นทุนในการผลิตข้าวหอมมะลิต่อกิโลกรัม

รายการ	กลุ่ม			
	เคมี	ระยะปรับเปลี่ยน	อินทรีย์	อินทรีย์ยั่งยืน
ราคาผลผลิต (บาท/กก.)	9.50	9.75	10.00	10.00
ต้นทุนเป็นเงินสด (บาท/กก.)	3.03	3.39	3.30	3.25
ต้นทุนไม่เป็นเงินสด (บาท/กก.)	4.33	5.03	3.86	3.56
ต้นทุนรวม (บาท/กก.)	7.36	8.42	7.16	6.81
รายได้เหนือต้นทุนเงินสด (บาท/กก.)	6.47	6.37	6.70	6.75
รายได้เหนือต้นทุนไม่เป็นเงินสด(บาท/กก.)	5.17	4.74	6.14	6.44
รายได้เหนือต้นทุนรวม (บาท/กก.)	2.14	1.34	2.84	3.19

#### 6.5.4.4 รายได้จากการขายข้าวหอมมะลิ

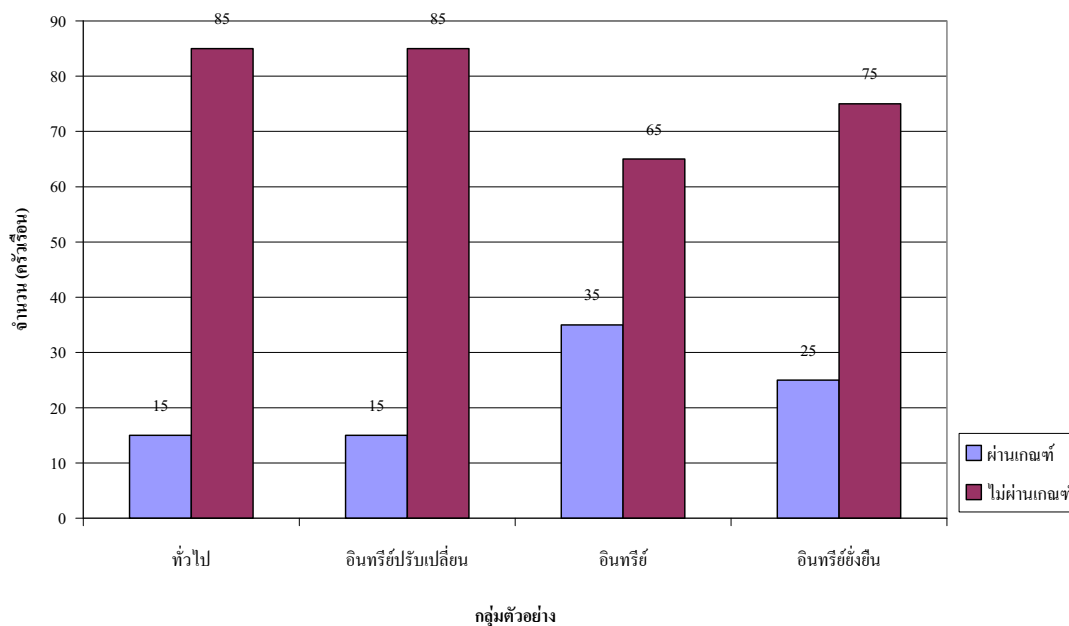
จากข้อมูลผลผลิตข้าวหอมมะลิต่อไร่ ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง เท่ากับ 383.64, 313.98, 402.31 และ 401.33 กิโลกรัมต่อไร่ และราคาจำหน่ายผลผลิตเท่ากับ 9.5, 9.75 และ 10 บาทต่อกิโลกรัม สำหรับผลผลิตข้าวทั่วไป ข้าวอินทรีย์ปรับเปลี่ยนและข้าวอินทรีย์ผ่านการรับรองมาตรฐาน ตามลำดับ เมื่อคิดเป็นตัวเงินทำให้เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างมีรายได้จากข้าวหอมมะลิเท่ากับ 3,644.58, 3,061.31, 4,023.10 และ 4,013.30 บาทต่อไร่ ตามลำดับ โดยมีสัดส่วนของรายได้จากข้าวหอมมะลิเทียบกับรายได้รวมของครัวเรือน คิดเป็น ร้อยละ 60.82, 43.14, 55.23 และ 52.22 ตามลำดับ ดังแสดงในภาพที่ 12



ภาพที่ 8 แสดงสัดส่วนของรายได้ของครัวเรือนจากแหล่งต่าง ๆ ของกลุ่มตัวอย่าง

หมายเหตุ: แหล่งอื่นๆ เช่น รายได้จากสมาชิกครัวเรือนที่ไปทำงานต่างจังหวัดส่งกลับมาให้กับครอบครัว รายได้จากการทำของขาย หัตถกรรม และอื่น ๆ

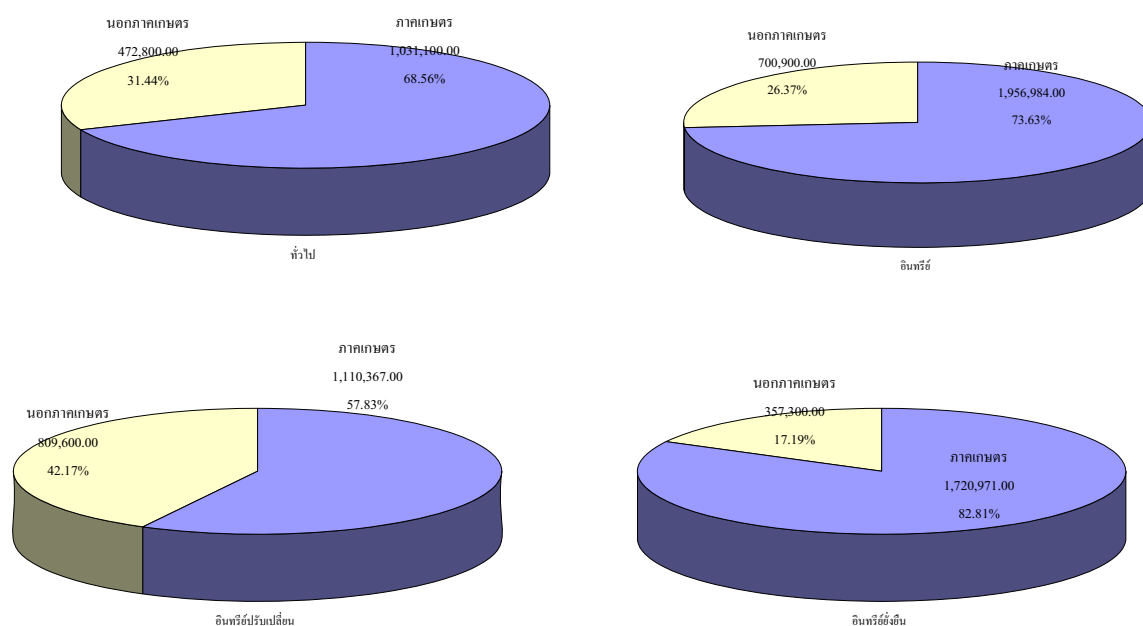
เปรียบเทียบรายได้เฉลี่ยต่อคนจากการจำหน่ายข้าวหอมมะลิของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง พบว่า จำนวนครัวเรือนเกษตรกรที่ผ่านเกณฑ์เส้นความยากจนที่ระดับ 1,040 บาท ของเกษตรกรกลุ่มผลิตข้าวทั่วไป กลุ่มข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน กลุ่มข้าวอินทรีย์ และกลุ่มอินทรีย์ยั่งยืน คิดเป็น ร้อยละ 15, 15, 35 และ 25 ตามลำดับ



ภาพที่ 9 แสดงร้อยละของจำนวนครัวเรือนเกษตรกรที่ผ่านและไม่ผ่านเกณฑ์เส้นความยากจน  
6.5.4.5 รายได้อื่น

เมื่อพิจารณาผลการศึกษารายได้รวมทั้งหมดจากทุกแหล่งรายได้ของแต่ละครัวเรือนของกลุ่มตัวอย่าง ทำให้พบว่าลักษณะรายได้รวมของกลุ่มตัวอย่างที่ถูกเลือกเป็นตัวแทนในการให้ข้อมูลสำหรับการศึกษานี้ มีจำนวนครัวเรือนของผู้ที่มีรายได้รวมเหนือเกณฑ์เส้นความยากจนที่กำหนดที่ระดับ 1,040 บาทต่อคนต่อเดือน เท่ากับ ร้อยละ 70, 70, 85 และ 70 ของเกษตรกรในกลุ่มผลิตข้าวทั่วไป กลุ่มอินทรีระยะปรับเปลี่ยน กลุ่มอินทรี และกลุ่มอินทรียั่งยืน ตามลำดับ

เมื่อแบ่งลักษณะรายได้ของครัวเรือนออกเป็น รายได้จากภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตร ของกลุ่มตัวอย่าง พบว่าสัดส่วนของรายได้จาก 2 แหล่งดังกล่าว ดังแสดงใน



ภาพที่ 10 แสดงสัดส่วนรายได้จากภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรของกลุ่มตัวอย่าง

ข้อมูลรายได้รวมของครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง พบว่า แหล่งรายได้ส่วนมากของเกษตรกร ประกอบด้วย 3 แหล่ง ได้แก่ รายได้จากข้าวหอมมะลิ รายได้จากการเกษตรอื่นๆ และรายได้จากการรับจ้าง โดยสัดส่วนของรายได้จาก 3 แหล่งรวมกันคิดเป็น ร้อยละ 88.24, 93.80, 91.82 และ 88.57 ของเกษตรกรกลุ่มผู้ผลิตข้าวทั่วไป กลุ่มผลิตข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน กลุ่มผลิตข้าวอินทรีย์ และกลุ่มอินทรีย์ยั่งยืน ตามลำดับ ซึ่งสัดส่วนรายได้จำนวนดังกล่าว มาจากรายได้จากข้าวหอมมะลิ คิดเป็น ร้อยละ 60.82, 43.14, 55.23 และ 52.22 มาจากการเกษตรอื่น คิดเป็น ร้อยละ 7.75, 14.69, 18.40 และ 30.58 และมาจากการรับจ้าง คิดเป็น ร้อยละ 19.68, 35.97, 18.19 และ 5.76 ตามลำดับ ดัง ภาพที่ 12

ตารางที่ 6.9 แสดงแหล่งที่มาของรายได้ที่ประเมินเป็นต้นทุนในแต่ละกลุ่ม

แหล่งรายได้	กลุ่ม			
	ทั่วไป	ระยะปรับเปลี่ยน	อินทรีย์	อินทรีย์ยั่งยืน
ข้าวหอมมะลิ (บาท)	914,600	828,367	1,467,984	1,085,371
ข้าวหอมมะลิ (ร้อยละ)	60.82	43.14	55.23	52.22
การเกษตรอื่น (บาท)	116,500	282,000	489,000	635,600
การเกษตรอื่น (ร้อยละ)	7.75	14.69	18.40	30.58
การรับจ้าง (บาท)	296,000	690,600	483,400	119,800
การรับจ้าง (ร้อยละ)	19.68	35.97	18.19	5.76
สมาชิกในครัวเรือนส่งมาให้ (บาท)	97,000	12,000	184,000	70,500
สมาชิกในครัวเรือนส่งมาให้ (ร้อยละ)	6.45	0.63	6.92	3.39
รายได้อื่น ๆ (บาท)	79,800	107,000	33,500	167,000
รายได้อื่น ๆ (ร้อยละ)	5.31	5.57	1.26	8.04
รายได้รวมทั้งหมด (บาท)	1,503,900	1,919,967	2,657,884	2,078,271
รวม (ร้อยละ)	100	100	100	100

จากข้อมูลดังกล่าวทำให้เห็นประเด็นที่น่าสังเกตอย่างน้อย 2 ประการ ดังนี้

1. ผลรวมของรายได้ของเกษตรกรจากกิจกรรมทางการเกษตร ได้แก่ ข้าวหอมมะลิ และรายได้จากการเกษตรอื่น มีสัดส่วนคิดเป็น ร้อยละ 68.56, 57.83, 73.63 และ 82.81 ของรายได้ทั้งหมดในครัวเรือน ตามลำดับ แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรมีรายได้จากภาคการเกษตรเป็นรายได้หลัก และการที่กลุ่มเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการผลิตข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน มีรายได้น้อยที่สุดจากผลรวมรายได้ภาคการเกษตร ขณะที่เกษตรกรมีรายได้จากการรับจ้างสูงถึง ร้อยละ 35.97 นั้นอาจแสดงให้เห็นว่า 1) รายได้ส่วนใหญ่ของเกษตรกรมาจากรายได้ภาคการเกษตร 2) การรับจ้างเป็นอาชีพทางเลือกที่มีความสำคัญในระดับสูง กรณีที่ผลผลิตและ/หรือรายได้จากการเกษตรลดลง และเมื่อพิจารณารายได้จากการรับจ้างของกลุ่มเกษตรกรที่ทำนาอินทรีย์ จะเห็นว่ามีแนวโน้มลดลงในกลุ่มทำเกษตรอินทรีย์ยั่งยืน ขณะที่สัดส่วนรายได้จากการเกษตรอื่นเพิ่มขึ้น
2. รายได้จากการเกษตรอื่นของเกษตรกรมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นในกลุ่มการผลิตอินทรีย์ยั่งยืน อาจสะท้อนให้เห็นว่า เมื่อเกษตรกรปรับเปลี่ยนวิธีทำการเกษตรจากแบบทั่วไปเข้าสู่รูปแบบการผลิต

แบบอินทรีย์ เกษตรกรมีการทำกิจกรรมเกษตรอื่นเพิ่มเติมในแปลงนาของตนเองนอกเหนือจากการผลิตข้าวหอมมะลิ และทำให้รายได้เสริมมีสัดส่วนมากขึ้น เมื่อเกษตรกรใช้เวลาในการทำงานของตนเองมากขึ้นตามลักษณะของกิจกรรมที่เพิ่มขึ้น ทำให้สัดส่วนของรายได้จากการรับจ้างภายนอกลดลง

## 6.6 สังเคราะห์ความเป็นไปได้ในการเป็นอาชีพทางเลือกของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์

จากผลการศึกษาวิจัยในครั้งนี้จะเห็นว่า การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีความเป็นไปได้ในการเป็นอาชีพทางเลือกสำหรับเกษตรกร นับเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของขบวนการผลิตข้าวหอมมะลิ ที่เกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์มีการปรับเปลี่ยนทัศนคติ พฤติกรรม ในการทำการเกษตร เกษตรกรมีความตระหนักและเล็งเห็นความสำคัญของการลดต้นทุนในการผลิตข้าว ด้วยการหันมาให้ความสนใจในการพึ่งพาปัจจัยการผลิตของตนเอง เกษตรกรเอาใจใส่ดูแลทรัพยากรดินด้วยการปรับปรุงบำรุงดินด้วยฟางข้าว ตอซัง ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยคอก ปุ๋ยอินทรีย์อื่นๆ เพิ่มขึ้น ไม่มีการใช้ปุ๋ยเคมี หรือสารเคมีสังเคราะห์ ช่วยให้เกษตรกรสามารถลดภาระต้นทุนที่เป็นเงินสด ไม่มีการเผาฟาง ตอซังข้าวในนาข้าว ช่วยรักษาสีเขียวในดิน และบนดินให้เป็นไปโดยธรรมชาติ เกษตรกรหันมาเลี้ยงสัตว์ในครัวเรือนเพื่อเป็นแหล่งผลิตปุ๋ยของตนเอง และเป็นรายได้เสริม การเลี้ยงโคเพิ่มขึ้นช่วยให้เกษตรกรใช้ประโยชน์จากฟางได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นการเพิ่มมูลค่าจากของเหลือใช้จากการทำนา ในฤดูฝนเกษตรกรได้เกี่ยวหญ้าที่ขึ้นบนคันนามาเป็นอาหารโคโดยตรง ไม่มีการใช้สารเคมีในการกำจัดหญ้าบนคันนาและในแปลงนา เกษตรกรตระหนักและเห็นความสำคัญของโทษและพิษภัยจากสารเคมีมากขึ้น เอาใจใส่ต่อสุขภาพของตนเองและผู้บริโภค ที่สำคัญกระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์ยังเป็นช่องทางในการลดการนำเข้าปัจจัยการผลิตเพื่อการเกษตรจากต่างประเทศ เป็นผลให้ช่วยลดการสูญเสียเงินตราของประเทศได้อีกทางหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เมื่อพิจารณาจากแนวโน้มของผลผลิตต่อไร่ที่เพิ่มขึ้น และต้นทุนการการผลิตต่อกิโลกรัมที่ลดลง รวมถึงความพึงพอใจของเกษตรกรที่เห็นว่าสภาพแวดล้อม ระบบนิเวศน์ในแปลงนาที่ดีขึ้นแล้ว น่าจะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในอนาคต แต่ในด้านการพิจารณารายได้จากข้าวหอมมะลิเพียงอย่างเดียว นั้น ยังไม่สามารถทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่มีรายได้ผ่านเส้นความยากจนมาตรฐาน เนื่องจากเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของวงจรข้าวอินทรีย์ทั้งหมด เกษตรกรยังยืนอยู่ในตำแหน่งที่มีความเสี่ยงและแบกรับภาระต้นทุนที่สูงกว่าส่วนอื่นในระบบของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ครบวงจร ผลตอบแทนด้านรายได้ยังอยู่ในระดับต่ำ อันเนื่องมาจากปริมาณผลผลิตต่อไร่ พื้นที่ถือครองสำหรับเพาะปลูกข้าวหอมมะลิต่อคน และราคาของผลผลิตที่เกษตรกรขายได้ไม่สอดคล้องกับราคาที่จำหน่ายในต่างประเทศ ตลอดจน

ต้นทุนการผลิตที่แท้จริง การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์คุณภาพดีและได้มาตรฐาน เกษตรกรส่วนใหญ่ยังต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติเป็นหลัก ไม่สามารถกำหนดปัจจัยทางธรรมชาติได้ การสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐยังไม่ชัดเจนเท่าที่ควร โดยเฉพาะในจุดที่เกษตรกรขาดความรู้ ความสามารถ ได้แก่ ด้านการตลาด หลักเกณฑ์ เงื่อนไขในการตรวจสอบรับรองมาตรฐานที่เป็นที่ยอมรับในระดับสากล การสนับสนุนให้กลุ่มเกษตรกรมีบุคลากรที่มีความรู้ ความสามารถที่เข้มแข็งด้านการตลาดระดับท้องถิ่นและตลาดในประเทศ การรณรงค์ให้คนไทยหันมาใส่ใจด้านสุขภาพจากอาหารที่บริโภคในชีวิตประจำวัน ปลุกฝังค่านิยมในการผลิตในสิ่งที่กิน กินในสิ่งที่ผลิต ซึ่งจะช่วยให้อาชีพการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพมากขึ้น

## บทที่ 7

### ระบบเกษตรอินทรีย์ในการเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจน

#### 7.1 การขยายการผลิตจากข้าวหอมมะลินทรีย์สู่ระบบเกษตรอินทรีย์

##### 7.1.1 ปัจจัยที่ลดค่าใช้จ่ายในการผลิต

จากข้อมูลต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ของเกษตรกรจะเห็นว่า เกษตรกรที่หันมาทำการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ ได้ให้ความสนใจในเรื่องการลดค่าใช้จ่ายที่เป็นเงินสดในการผลิตของครัวเรือน จึงแสวงหาแนวทางการลดต้นทุนการผลิตด้านต่างๆ ที่สำคัญ ได้แก่ การลดค่าใช้จ่ายค่าปุ๋ยเคมี สารเคมีสังเคราะห์และยาปราบศัตรูพืช โดยพบว่า ต้นทุนการผลิตของเกษตรกรกลุ่มผลิตข้าวอินทรีย์ และอินทรีย์ยั่งยืน มีต้นทุนรวมและต้นทุนต่อกิโลกรัม ต่ำกว่ากลุ่มการผลิตแบบทั่วไปและอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน แสดงให้เห็นว่า การผลิตข้าวอินทรีย์ในระยะยาวมีแนวโน้มทำให้ต้นทุนการผลิตต่ำกว่าการผลิตแบบทั่วไป ประกอบกับลักษณะการลงทุนด้านปัจจัยการผลิตของเกษตรกรหันไปสู่แนวทางการใช้ปัจจัยการผลิตที่เกษตรกรมีศักยภาพในการผลิตได้ด้วยตนเองมากขึ้น เกษตรกรใช้ประโยชน์จากการไถกลบฟาง ดอซัง มีการปลูกพืชที่เป็นแหล่งปุ๋ยพืชสดเป็นการใช้พื้นที่ให้เป็นประโยชน์มากขึ้น ลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกชุมชน เกษตรกรมีการเรียนรู้และใช้น้ำหมักชีวภาพที่ได้จากการหมักเศษซากพืช ซากสัตว์ เศษอาหารในครัวเรือน อันจะช่วยให้อัตราต้นทุนของเสีย ขยะจากบ้านเรือนได้ในอนาคต

##### 7.1.2 ปัจจัยที่ลดค่าใช้จ่ายด้านอาหาร

การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ของเกษตรกร มีอิทธิพลทำให้เกษตรกรบางส่วนปรับวิธีคิด เปลี่ยนวิถีชีวิตของตนเอง นำไปสู่วิถีชีวิตที่ประหยัด และพึ่งพาตนเอง เห็นคุณค่าของทรัพยากรในท้องถิ่น ใช้เวลาอยู่ในนาและพัฒนาแปลงนา มีการปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น และพืชผัก มีความตระหนักต่อโทษและพิษภัยของสารเคมีสังเคราะห์ต่างๆ พยายามหลีกเลี่ยงและหันมาผลิตพืชที่ปลอดภัย ปราศจากการใช้สารเคมีสังเคราะห์ ในสวนหลังบ้านหรือในแปลงนา สำหรับการบริโภคตนเองในครัวเรือน ส่วนที่เหลือจากการใช้ในครัวเรือน เกษตรกรนำไปขายเป็นรายได้เสริมหรือแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผลผลิตที่เป็นพืชผักสวนครัว ที่เกษตรกรใช้บริโภคในชีวิตประจำวัน เกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์จะเห็นลักษณะความแตกต่างของผลผลิตพืชที่ตนเองเคยผลิตแบบใช้สารเคมีสังเคราะห์และผลผลิตที่เกิดจากการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ ซึ่งน่าจะ

มั่นใจได้ระดับหนึ่งว่า ตนเองได้บริโภคอาหารที่ปลอดภัย ลดโอกาสการสะสมสารพิษในร่างกายที่อาจปนเปื้อนทางอาหารได้

### 7.1.3 ปัจจัยที่เป็นการออมในระยะยาว

การผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ เป็นกระบวนการผลิตทางการเกษตรที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้วิถีชีวิตของเกษตรกรเอง ที่ต้องการพัฒนารูปแบบการผลิตของตนเอง เป็นการหาแนวทางวิธีการที่เหมาะสมในการฟื้นฟูคืนความอุดมสมบูรณ์ ความสมดุลทางธรรมชาติกลับสู่ดิน โดยใช้ปัจจัยการผลิตจากแหล่งวัตถุดิบที่เป็นสารอินทรีย์ ซึ่งเมื่อดินมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้น จะเป็นทุนที่ดีต่อการเพาะปลูกพืช การไม่เผาตอซังและฟางในนา ยังเป็นการรักษาหน้าดิน และไม่ทำลายความหลากหลายทางธรรมชาติทั้งพันธุ์พืชขนาดเล็ก พันธุ์สัตว์และสิ่งมีชีวิตขนาดเล็กในดิน นอกจากนี้ การที่เกษตรกรหันมาให้ความสนใจแปลงนามากขึ้น เกษตรกรพักอาศัยในนาเป็นประจำ มีการปลูกไม้ยืนต้น ไม้ผลต่างๆ ในนา เป็นการสร้างป่าไม้ สร้างความร่มรื่นให้เกิดขึ้น มีการปลูกพืชบางชนิดใช้เป็นแหล่งอาหาร และเป็นแหล่งรายได้ ตลอดจนเป็นการสร้างความมั่นคงในการเป็นแหล่งเชื้อเพลิงในอนาคตอีกด้วย

จากข้อมูลการขยายตัวในการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ของเกษตรกร ในช่วงตั้งแต่ปี 2538/39 สำหรับสมาชิกกลุ่มโรงสีชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติ ตำบลนาโส อำเภอกุดชุม ในปี 2542/43 ของสมาชิกกลุ่มโรงสีปากเรือ อำเภอมหาชนะชัย ในปี 2545/46 ของกลุ่มสมาชิกโรงสีเกษตรธรรมชาติ ตำบลน้ำอ้อม อำเภอค้อวัง จังหวัดยโสธร จนถึงปี 2546/47 มีสมาชิกรวมทั้งเกษตรกรอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนและเกษตรกรอินทรีย์ที่ผ่านการรับรองแล้วกว่า 1,600 ครัวเรือน พื้นที่การผลิต จำนวน 16,000 ไร่ แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรให้การยอมรับ และมีความมั่นใจในแนวทางการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์เป็นทางเลือก โดยเห็นว่า ช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาเกษตรกรที่ผลิตข้าวแบบทั่วไปนั้นต้องยอมรับความเสี่ยงกับราคาผลผลิตข้าวที่ออกสู่ตลาด เกษตรกรขายข้าวทั่วไปในราคาต่ำกว่าข้าวหอมมะลินิธิ์ กิโลกรัมละ ประมาณ 3 บาท ขณะที่เกษตรกรที่ขายข้าวหอมมะลินิธิ์ ในราคาประกัน กิโลกรัมละ 10 บาท จึงทำให้เกษตรกรสนใจเข้าร่วมโครงการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์มากขึ้นตลอดช่วงเวลาดังกล่าว

เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการเป็นเวลานาน (มากกว่า 3 ปี) จำนวนหลายรายเห็นว่าแนวทางการทำนาแบบอินทรีย์เป็นรูปแบบหนึ่งที่น่าสนใจและน่าจะมีความเหมาะสม เป็นรูปแบบที่พึ่งพาได้ ทั้งในแง่ของการสร้างแหล่งอาหาร การปลูกต้นไม้เพื่อสร้างความร่มรื่นให้กับไร่นา จึง

ตัดสินใจอยู่ในไรนาเป็นประจำ เพื่อใช้เวลาในการพัฒนา ปรับปรุงแปลงนาให้ดียิ่งขึ้น จนกระทั่งเป็นแหล่งสำหรับการศึกษาดูงาน แหล่งเรียนรู้ของหน่วยงานราชการ องค์กร และเกษตรกรรายอื่นๆ ในท้องถิ่นและพื้นที่ใกล้เคียง นำไปสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในสังคมเกษตรกรนักปฏิบัติ

## 7.2 ศักยภาพการผลิตอินทรีย์ที่มีอยู่ในฟาร์ม นอกจากข้าวหอมมะลินทรีย์

สิ่งที่เกษตรกรทำกิจกรรมทางการเกษตรที่เห็นว่ามีศักยภาพในการผลิตที่ก่อให้เกิดรายได้ และลดรายจ่ายในครัวเรือน รวมถึงเป็นการพัฒนาและออมทรัพยากรธรรมชาติ นอกเหนือจากการผลิตข้าวหอมมะลิแล้ว จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรจะทำการผลิตสิ่งต่าง ๆ ที่ให้ผลตอบแทนเป็นระยะ ๆ ในลักษณะต่อไปนี้

7.2.1 การผลิตที่ให้ผลตอบแทนระยะสั้น ( 1 -3 เดือน หรือไม่เกิน 1 ปี) ประกอบด้วยการผลิตพืชที่สำคัญได้แก่ ผักสวนครัว (ถั่วฝักยาว ถั่วฝักยาว ถั่วฝักยาว พริก ผักชีฝรั่ง แค ข่า มะเขือ สรระแห่น หอม มะละกอ แตงโม แตงชนิดต่างๆ เห็ดฟาง กลัวย ส่วนการผลิตสัตว์ได้แก่ วัว เป็ด ไก่ สุกร ขุน ปลา และกบ เป็นต้น



7.2.2 การผลิตที่ให้ผลตอบแทนระยะปานกลาง (2 – 3 ปี) ได้แก่ น้อยหน่า ละมุด ชมพู่ มะม่วง มะนาว ขนุน ปลาบางชนิด เป็นต้น การเพาะปลูกพืช หรือเลี้ยงสัตว์ในลักษณะนี้เกษตรกรไม่ได้ทำในปริมาณมาก ๆ ในครั้งเดียว เป็นการเริ่มต้นที่ค่อยเป็นค่อยไป เพื่อเกษตรกรจะได้เรียนรู้ และศึกษาสภาพของสิ่งที่ทำไปว่ามีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ที่มากน้อยเพียงใด อันจะช่วยให้เกษตรกรมีทักษะ ประสบการณ์ ในการขยายการผลิตในโอกาสต่อไป



7.2.3 การผลิตที่ให้ผลระยะยาว ( 3 ปีขึ้นไป) ได้แก่ มะพร้าว ไม้ยืนต้น ไม้กฤษณา ยูคา สะเดา เป็นต้น เป็นพืชที่เกษตรกรปลูกไว้ใช้ประโยชน์สำหรับการให้ร่มเงา และผลผลิตในระยะยาว อันเป็นการออมทรัพย์สินในที่ดินที่อาจจะเห็นผลหรือใช้ประโยชน์ด้วยตนเองหรือรุ่นลูก รุ่นหลานต่อไป



นอกจากนี้ยังพบว่า เกษตรกรจะต้องทำกิจกรรมอื่นเสริม นอกเหนือจากกิจกรรมทางการเกษตรเพื่อหารายได้เสริมให้กับครอบครัว เช่น การทำน้ำเต้าฮวยในชุมชน การเร่ขายสินค้า

เกษตรกรที่เป็นผลิตจากฟาร์มของตนเองในชุมชน การทำงานรับจ้าง การรับเหมาก่อสร้างในชุมชน และบริเวณใกล้เคียงตามความถนัดความสามารถของตนเอง

### 7.3 ศักยภาพการเพิ่มการผลิตอินทรีย์ที่ยังไม่มีในฟาร์ม นอกจากข้าวหอมมะลิอินทรีย์

เกษตรกรอินทรีย์ เป็นรูปแบบการผลิตที่ต้องอาศัยปัจจัยการผลิตแบบพึ่งพาอาศัยระหว่างพืชกับสัตว์ ที่เกษตรกรต้องให้ความสำคัญมากขึ้น เพื่อช่วยลดการซื้อปุ๋ยคอก ปุ๋ยอินทรีย์จากภายนอกจากการสังเกตในพื้นที่ที่ศึกษาเกษตรกรยังให้ความสำคัญกับพื้นที่เพาะปลูกข้าวเป็นแหล่งรายได้หลักในแต่ละปีของครัวเรือน แม้ว่าเกษตรกรจะมีการปลูกหญ้าเลี้ยงสัตว์ในสวนหลังบ้าน แต่ยังไม่พบว่ามีเกษตรกรที่แบ่งพื้นที่นาของตนเอง เพื่อใช้สำหรับการปลูกหญ้าเลี้ยงสัตว์อย่างจริงจัง ทำให้ศักยภาพด้านการผลิตสัตว์ไม่ดีเท่าที่ควร เกษตรกรไม่สามารถเพิ่มจำนวนสัตว์ได้มาก ทำให้ขาดความสมดุลในด้านปัจจัยการผลิต เกษตรกรยังต้องอาศัยปัจจัยการผลิตจากภายนอกชุมชนอยู่เสมอ ซึ่งประเด็นการขาดแคลนปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยคอก นับว่าเป็นปัญหาสำคัญที่เกษตรกรกำลังประสบอยู่ การเพิ่มจำนวนสัตว์เลี้ยง เช่น โค นอกจากจะเป็นแหล่งผลิตปุ๋ยสำหรับการทำนาข้าวอินทรีย์แล้ว เกษตรกรยังมีโอกาสได้รับผลตอบแทนจากผลผลิตสัตว์ ซึ่งการเลี้ยงโคเกษตรกรสามารถกำหนดราคาจำหน่ายผลผลิตของตนเองได้ในระดับที่ตนเองพึงพอใจและเป็นธรรม เนื่องจากปัจจุบันจำนวนโคในท้องตลาดมีน้อย ยังเป็นที่ต้องการของตลาดจำนวนมาก

นอกจากนี้ เกษตรกรที่พักอาศัยในนาของตนเองเป็นประจำ เกษตรกรได้ทำการปลูกพืชผักสวนครัว หลังการเก็บเกี่ยว รวมถึงการหวานเมล็ดแดงโม แดงไทย ถั่วพุ่ม พร้อมกับการไถกลบปล่อยทิ้งไว้ให้เจริญเติบโตตามธรรมชาติในระบบเกษตรอินทรีย์ ซึ่งทำให้เกษตรกรมีอาหารไว้บริโภคในครัวเรือนและส่วนที่เหลือเกษตรกรยังสามารถนำไปจำหน่ายในชุมชนของตนเองได้อีกด้วย

### 7.4 ศักยภาพการแปรรูปผลผลิตข้าวหอมอินทรีย์หรือผลผลิตอินทรีย์อื่นๆ เป็นผลิตภัณฑ์ใหม่

การแปรรูปข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นผลิตภัณฑ์อื่นของเกษตรกร หรือกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ยังมีไม่มาก ผลิตภัณฑ์ไม่หลากหลาย และยังขาดการสนับสนุนส่งเสริมด้านการตลาดที่ชัดเจนจากภาครัฐและเอกชน รวมถึงการทำบรรจุภัณฑ์ที่เหมาะสมและดึงดูดลูกค้า ผลิตภัณฑ์ที่เกษตรกรทำในปัจจุบันเป็นลักษณะผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ ข้าวกล้อง ข้าวซ้อมมือ ขนมต่าง ๆ ที่ทำจากแป้งข้าว เป็นต้น เกษตรกรที่ทำจะเป็นผู้สูงอายุที่ร่วมกันทำ ใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ เป็นการ

พ่อค้าของสมาชิก ตลาดขายผลิตภัณฑ์ข้าวหอมมะลิอินทรีย์แปรรูป ได้แก่ การขายในชุมชน ขายเป็นของฝากให้กับหน่วยงานราชการ หรือการออกร้านผลิตภัณฑ์ชุมชนในโอกาสต่าง ๆ เป็นการเพิ่มมูลค่าสินค้าและทำให้ผู้สูงอายุมีรายได้

จากการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับระบบเกษตรอินทรีย์ ของกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา แสดงให้เห็นว่า การผลิตข้าวอินทรีย์เป็นส่วนหนึ่งที่กระตุ้นให้เกษตรกรมีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้ทั้งที่เกิดจากการสังเกตของเกษตรกรเองและการเรียนรู้จากตัวอย่างของเกษตรกรรายอื่นอย่างเป็นระบบ และขับเคลื่อนกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของเกษตรกรด้วยระบบกลุ่ม การอบรมสังฆกรรมชีวิตนำไปสู่การปรับเปลี่ยนแนวคิด และปรับรูปแบบการทำนาจากแบบทั่วไปเป็นระบบการผลิตแบบอินทรีย์ ทำให้เกษตรกรตระหนักในความหลากหลายของพืชพรรณ สัตว์ในธรรมชาติ เป็นการสร้างความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนและท้องถิ่น นอกจากนี้เกษตรกรมีความพยายามในการหาแหล่งปัจจัยที่สำคัญที่จะช่วยคืนความอุดมสมบูรณ์แก่ดิน และธรรมชาติ ด้วยการเลี้ยงสัตว์เพิ่มขึ้น อันเป็นวงจรที่เกื้อกูลกันในระบบที่เน้นการพึ่งพาตนเองมากยิ่งขึ้น ซึ่งหากเกษตรกรสามารถกำหนดแนวทางการพึ่งตนเองเป็นส่วนสำคัญ ในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพทางด้านการเกษตรก็น่าจะเป็นหนทางนำไปสู่ความพอดี มีความยั่งยืนที่เหมาะสมต่อไปในอนาคต

## บทที่ 8

### การรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ต่อ การเป็นทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจน

#### 8.1 การรวมกลุ่มเป็นการสร้างพลังทางจิตใจในการทำเกษตรอินทรีย์

การเกิดขึ้นของระบบการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในพื้นที่ที่ทำการศึกษาคือได้ว่าเป็นการเกิดขึ้นจากวิวัฒนาการอย่างหนึ่งในสังคมของเกษตรกรที่มีอาชีพหลักในการทำนา ที่เกษตรกรพยายามแสวงหาแนวทางที่ทำให้เกษตรกรอยู่ได้และอาศัยแนวทางของการรวมกลุ่ม ภายใต้อิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทางวิทยาการ เทคโนโลยี ค่านิยมทางสังคมภาวะเศรษฐกิจ การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่ผ่านการตรวจสอบรับรองมาตรฐานนั้นไม่ได้มีในทุกหนทุกแห่งของการผลิตข้าวหอมมะลิ แต่เป็นการผลิตที่เกิดขึ้นเฉพาะพื้นที่ เฉพาะกลุ่ม โดยแต่ละกลุ่มมีผู้นำที่เข้มแข็ง เป็นผู้นำที่กล้าทำสิ่งใหม่ ๆ กล้าได้ กล้าเสียกับผลประโยชน์เฉพาะหน้าของตนเองที่เคยได้รับหรือคุ้นเคย เป็นผู้นำที่ได้รับการยอมรับจากเพื่อนเกษตรกร และครอบครัวยอมรับได้กับภาระที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงจากวิธีการและแนวทางเดิมที่คุ้นเคยของกิจกรรมตนเอง ยอมรับได้กับคำเยาะเย้ย ถากถางจากเพื่อนบ้าน หากแนวทางใหม่ที่ทำแล้วไม่ประสบผลสำเร็จ และพร้อมที่จะเป็นตัวอย่างในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะได้หรือจะเสียแก่เพื่อนบ้าน ในด้านการทำนาข้าวอินทรีย์แล้วในระยะเริ่มแรกแล้ว เป็นการรวมกลุ่มเกษตรกรเพียงกลุ่มเล็ก ๆ เท่านั้น เมื่อเห็นว่าได้ผลดี จึงมีสมาชิกเข้าร่วมกลุ่ม ทำให้กลุ่มมีสมาชิกมากขึ้น

บทบาทของการรวมกลุ่มของเกษตรกรตั้งแต่ยุคเริ่มต้น จนกระทั่งปัจจุบันแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เกษตรอินทรีย์เป็นระบบกลุ่มที่มีผู้นำที่เข้มแข็ง กล้าทำให้เห็นเป็นตัวอย่าง สมาชิกที่เพิ่มขึ้นได้เรียนรู้ เห็นตัวอย่างด้วยตนเอง จากเพื่อนเกษตรกรที่ทำก่อน จนเริ่มมีความเชื่อมั่นในแนวทางการทำกิจกรรมทางการเกษตรอินทรีย์จากการสังเกตด้วยตนเอง แม้ว่าสิ่งที่สังเกตเห็นหลายประเด็นยังเป็นที่ถกเถียงกันในหมู่เกษตรกร วงการทางวิชาการ การพิสูจน์ข้อเท็จจริงในเชิงวิทยาศาสตร์

จากกิจกรรมการศึกษาดูงาน การเรียนรู้ แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ของเกษตรกรที่เป็นสมาชิกในกลุ่ม ทำให้เกษตรกรมีเพื่อน และรู้ว่าไม่ใช่เป็นเรื่องที่เกษตรกรเลือกทำคนเดียวเพียงลำพัง ยังมีคนอื่นจำนวนมากที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรม และกำลังแสวงหาความรู้เพิ่มเติม อันเป็นสิ่งที่ช่วยทำให้เกษตรกรมีพลังในการตัดสินใจจนทำให้เกษตรกรสามารถปรับเปลี่ยนจากสิ่งตนเองเคย

ปฏิบัติมาเป็นเวลานานได้ บางรายเริ่มเข้าร่วมกิจกรรมด้วยการทดลองเล็ก ๆ ก่อน และหันมาทำการผลิตข้าวในแนวทางเกษตรอินทรีย์แบบเต็มพื้นที่ในที่สุด

## 8.2 การรวมกลุ่มเป็นการสร้างพลังด้านการควบคุมการผลิตในการทำเกษตรอินทรีย์

เกษตรอินทรีย์เป็นรูปแบบหนึ่งที่เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการยอมรับได้ใน กฎ กติกา ระเบียบปฏิบัติต่างๆ ที่ทางองค์กรผู้ตรวจสอบรับรองมาตรฐานกำหนดขึ้น ซึ่งการตรวจสอบรับรองดังกล่าว โดยที่แท้จริงแล้วองค์กรผู้ตรวจสอบไม่สามารถเข้าตรวจสอบได้ในทุกประเด็น เนื่องจากขนาดของจำนวนสมาชิก ระยะเวลา ค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระบบ ดังนั้นในทางปฏิบัติจึงต้องมีรูปแบบที่เหมาะสมและเป็นไปได้ในทางปฏิบัติของการตรวจสอบรับรองมาตรฐานที่สร้างความเชื่อมั่นในระบบ เมื่อการผลิตข้าวอินทรีย์เกิดขึ้นในลักษณะของกลุ่มเกษตรกร การใช้กลไกของกลุ่มในการตรวจสอบซึ่งกันและกันจึงเป็นแนวทางที่น่าจะเหมาะสมในทางปฏิบัติ เริ่มตั้งแต่การคัดเลือกสมาชิกเข้าร่วมโครงการที่สมาชิกต้องมีการรับรองกันเอง เชื่อมั่นในประวัติการดำรงชีวิต การเป็นคนจริงใจน่าเชื่อถือ เข้าร่วมกิจกรรม ศึกษาระเบียบปฏิบัติที่ถูกต้องจนมีความเข้าใจระบบโดยรวมของเกษตรอินทรีย์ มีความเชื่อมั่นและให้กำลังใจซึ่งกันและกัน พยายามสอดส่องดูแลพฤติกรรมของสมาชิกข้างเคียง ตระหนักในเกียรติ ศักดิ์ศรี ความซื่อสัตย์ ของตนเองและเพื่อนสมาชิกภายในกลุ่มของตนเอง ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำไปสู่กลไกการควบคุมกระบวนการผลิตในรูปแบบเกษตรอินทรีย์ได้อีกทางหนึ่ง

นอกจากการตรวจสอบกันเองในระดับสมาชิก ระดับเพื่อนบ้านแล้ว การรวมกลุ่มยังช่วยให้ระบบการตรวจสอบในระดับกลุ่มจากหน่วยงานภายนอก หรือ เจ้าหน้าที่ในพื้นที่ที่มีความสะดวกมากขึ้น การตรวจสอบรับรองสามารถทำได้ทั้งแบบโดยตรง และโดยอ้อม อาจโดยวิธีการตรวจเยี่ยม แปลงนา การตรวจสอบจากเอกสาร บันทึกกิจกรรม ปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในขบวนการผลิต ทำให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องมีความมั่นใจในกระบวนการผลิตในทุก ๆ แนวทาง

## 8.3 การรวมกลุ่มเป็นการสร้างพลังการเรียนรู้ในการทำเกษตรอินทรีย์

การทำเกษตรอินทรีย์ เป็นรูปแบบการผลิตที่มี กฎ กติกา ระเบียบปฏิบัติเฉพาะ การรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์เพื่อการศึกษาข้อปฏิบัติที่ถูกต้อง จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นทั้งในแง่ของความสะดวกในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ถ่ายทอดประสบการณ์ แนวคิด เป้าหมายของระบบเกษตรอินทรีย์ และเป็นกำลังใจซึ่งกันและกันในการทำในสิ่งที่ไม่คุ้นเคยในชีวิตประจำวัน ความหลากหลายในประเด็นปัญหา ข้อเสนอ หรือความสำเร็จที่เกษตรกรแต่ละคนแต่ละกลุ่มประสบมี

ความแตกต่างกัน ทั้งที่มีสาเหตุจากความแตกต่างของพื้นที่ สภาพธรรมชาติ วิธีการปฏิบัติ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยการศึกษาดูงานจากผู้มีประสบการณ์ เช่น กรณีสมาชิกใหม่ในกลุ่มเกษตรกรทำนาบากเรือส่วนมากผ่านการศึกษา ดูงาน ในกลุ่มเกษตรกรนาโสี หรือเข้ารับการอบรมจากวัดป่าสวนธรรมร่วมใจ อำเภอป่าดัว จังหวัดยโสธร ดูงานจากเกษตรกรผู้ที่มีประสบการณ์ และเป็นที่ยอมรับในสังคมนักปฏิบัติด้านการเกษตรอินทรีย์มาแล้ว

ความสำเร็จของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างในการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ของเกษตรกรทำนาบากเรือ แสดงให้เห็นถึงบทบาท ความสำคัญของการรวมกลุ่ม จากอดีตจนถึงปัจจุบัน นับตั้งแต่การรวมกลุ่มเพื่อการต่อรองในการจัดซื้อปุ๋ยเคมีจากสหกรณ์โดยตรงและไม่ผ่านพ่อค้าคนกลาง เพื่อลดการเสียเปรียบด้านราคา ต่อมามีการรวมกลุ่มซื้อข้าวจากเกษตรกรแล้วนำไปขายให้พ่อค้าในเมืองและพัฒนาสู่การซื้อโรงสีเป็นของตนเองเปลี่ยนแนวคิดจากการขายข้าวเปลือก เป็นการแปรรูปเป็นข้าวสาร ทำให้กลุ่มประสบผลสำเร็จมากขึ้น จนกระทั่งได้รับการสนับสนุน ส่งเสริมจากหน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนาเอกชนมาเป็นลำดับ จนกระทั่งปัจจุบันกลุ่มประสบผลสำเร็จในการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศ

#### 8.4 การรวมกลุ่มเป็นการสร้างพลังทางด้านความมั่นคงทางอาหาร

การที่เกษตรกรจำนวนหนึ่งได้หันมาเริ่มทำนาในรูปแบบเกษตรอินทรีย์ เป็นกลุ่มเกษตรกรที่อยู่ในฐานะผู้เริ่มต้น ผู้บุกเบิก จนเชื่อมั่นในรูปแบบการผลิตดังกล่าว กิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มช่วยส่งเสริม สนับสนุนให้เกษตรกรได้รู้จัก ค้นคว้ากัน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทั้งปัญหา และแนวทางการแก้ไข สมาชิกมีเวทีนำเสนอจุดเด่นของตนเอง ก่อให้เกิดเครือข่าย การไปมาหาสู่กันทำให้เกิดการเรียนรู้ ดูงาน มีการแลกเปลี่ยนผลผลิต พันธุ์พืชภายในกลุ่ม เกิดการกระจายพันธุ์ ขยายไปสู่แหล่งผลิตอื่นๆ มากขึ้น เกษตรกรมีการเลียนแบบการผลิตในครัวเรือน นำไปสู่การผลิตอาหารในครัวเรือนที่หลากหลายตามฤดูกาล ทำให้ในครัวเรือนของเกษตรกรมีอาหารบริโภคในครัวเรือน เกษตรกรสะดวกในการจัดหาอาหารที่จำเป็นใกล้ ๆ ตัวได้ ก่อให้เกิดแนวทางของความมั่นคงทางอาหาร เกษตรกรบางรายที่มีการผลิตเกินความต้องการของตน และในชุมชนใกล้เคียง จะมีแม่ค้าจากที่อื่นๆ มารับซื้อผลผลิตของเกษตรกรถึงในสวนเป็นประจำ

#### 8.5 การรวมกลุ่มเป็นการสร้างพลังด้านการต่อรองทางเศรษฐกิจในการทำเกษตรอินทรีย์

จากตัวอย่างของกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่ ที่มีการผลิตข้าวอินทรีย์ พบว่า การรวมกลุ่มในการผลิตทำให้สะดวกในการควบคุม ดูแล ให้เป็นไปตามมาตรฐานการผลิต ช่วยให้สะดวกในการจัดการ

รวบรวมผลผลิต ง่ายต่อการติดต่อกับผู้ซื้อ ช่วยทำให้กลุ่มเกษตรกรมีพลังในการต่อรองกับตลาดมากขึ้น สามารถทำข้อตกลงการซื้อขายล่วงหน้าได้ ซึ่งผลผลิตข้าวอินทรีย์ที่ผ่านการรับรองของกลุ่มเกษตรกร สามารถจำหน่ายได้ในราคาประกัน อันจะเป็นโอกาสที่ดีในการที่จะทำให้เกษตรกรได้รับประโยชน์โดยตรงจากราคาผลผลิต แทนที่ต่างคนต่างขายสู่ท้องตลาด

จากการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของการรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรในการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในจังหวัดยโสธร พอสรุปได้ว่า การรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระบบเกษตรอินทรีย์เป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก เนื่องจากผลผลิตข้าวอินทรีย์ที่ผ่านการรับรองมาตรฐานนั้น เป็นขบวนการผลิตที่ทุกขั้นตอน ทุกขบวนการผลิตจะต้องผ่านการตรวจสอบรับรองทั้งภายในและภายนอก ผลผลิตที่ได้จึงจะเป็นที่มั่นใจของผู้ซื้อ โดยมีระบบกลุ่มและเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตช่วยสนับสนุนในระบบการตรวจสอบให้เป็นที่ยอมรับ ซึ่งการเข้าร่วมโครงการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีการตรวจสอบ กลั่นกรองในระบบตั้งแต่ขั้นตอนการเข้าสู่โครงการ จนกระทั่งครบวงจรการผลิต รวมถึงการใช้พื้นที่การเกษตรแบบไร้สารเคมีตลอดระยะเวลาที่อยู่ในขบวนการผลิตของระบบเกษตรอินทรีย์ โดยกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์นั้น เกษตรกรจะต้องทำความเข้าใจกฎระเบียบ ขั้นตอนและวิธีปฏิบัติเป็นอย่างดี มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การศึกษา อบรม คู่มือ ทั้งภายในและภายนอกกลุ่ม และสามารถยอมรับผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นในแง่ผลผลิตระยะแรก ฉะนั้นเมื่อเกษตรกรเข้าร่วมโครงการแล้วจะต้องมีความมั่นใจ เชื่อมั่นในตนเอง เชื่อสัจจะ ตระหนักในชื่อเสียง เกียรติยศของตนเอง รวมถึงกลุ่มและเครือข่ายที่ต่างคนต่างให้กำลังใจซึ่งกันและกัน เพื่อให้ได้ซึ่งผลผลิตที่ผ่านการตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่เป็นที่ยอมรับทั้งในและต่างประเทศ

## บทที่ 9

### การขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์เพื่อเป็นอาชีพทางเลือกใน การแก้ไขปัญหาความยากจน

#### 9.1 กลยุทธ์และวิธีการขยายการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระบบเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรกรทั่วไป

จากข้อมูลที่ทำการศึกษาในครั้งนี้ในหลาย ๆ ด้านทำให้เห็นว่า การที่เกษตรกรหันมาทำเกษตรอินทรีย์มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรายที่ทำเป็นเวลานานประมาณ 3 ปีขึ้นไป แม้ว่าจะปรากฏว่าก่อให้เกิดผลดีหลายประการ ทั้งในด้านกายภาพ ชีวภาพของดิน สิ่งแวดล้อม การเปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศน์ของเกษตรกร การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิต การบริโภค ตลอดจนแนวคิดในการพัฒนาสู่การพึ่งพาตนเองของเกษตรกร แต่แนวทางในการขยายการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระบบเกษตรอินทรีย์ ไปสู่เกษตรกรรายอื่น ควรจะพิจารณาปัจจัยที่สนับสนุน ส่งเสริมให้ก้าวไปสู่ความสำเร็จที่ยั่งยืน และปัจจัยที่เป็นปัญหา อุปสรรคทั้งในระดับกระบวนการทัศน์ เป้าหมาย และวิธีการปฏิบัติของแต่ละบุคคล อันจะเป็นการก้าวสู่กระบวนการผลิตเกษตรอินทรีย์อย่างมีความสุขและยั่งยืน ดังนั้น คณะนักวิจัยจึงใคร่ขอเสนอข้อควรพิจารณาในกรณีที่จะสนับสนุน ส่งเสริมให้มีการขยายการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ไปสู่เกษตรกรรายอื่น ด้วยเหตุผล ดังนี้

ระบบการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ ที่มีการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ร่วมด้วย เป็นกลไกอย่างหนึ่งในการสนับสนุนให้เกษตรกรได้เล็งเห็นคุณค่าและความสำคัญของการพึ่งพาตนเองให้มากขึ้น ทั้งด้านปัจจัยการผลิตในครัวเรือน ท้องถิ่น และสิ่งที่ผลิตได้ภายในประเทศ เพื่อลดต้นทุนการผลิตจากภายนอก ลดการนำเข้าปัจจัยการผลิตจากต่างประเทศ เป็นการลดมวลรวมมูลค่าเงินตราที่สูญเสียแต่ละปี ลดและเลิกใช้สารเคมีที่เป็นพิษในระบบ เร่งฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของดิน ความหลากหลายในระบบนิเวศน์ในแปลงนาด้วยการพึ่งพาอินทรีย์วัตถุในท้องถิ่น เพื่อการรักษาสมดุลทางธรรมชาติ สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมให้ยั่งยืน เพิ่มกิจกรรมที่มีการเกื้อกูลการผลิตในระบบ เน้นการผลิตพืชสัตว์ ประมงที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ขั้นพื้นฐานของครัวเรือนให้มากที่สุด ปรับกระบวนการทัศน์ของตนเองและครอบครัวให้เข้าใจธรรมชาติที่เป็นอยู่อย่างพอเพียง เชื่อมมั่นในวิธีการดำรงตนในสังคมทุนนิยมอย่างเหมาะสม

สำหรับข้อที่ควรคำนึงและตระหนักในการผลิตข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรอินทรีย์ สำหรับเกษตรกรรายอื่น มีดังนี้

การผลิตข้าวอินทรีย์ไม่ควรมุ่งเน้นในด้านราคาเป็นหลัก หรือผลิตข้าวอินทรีย์เพื่อการจำหน่ายและสร้างความร่ำรวย เนื่องจากข้าวอินทรีย์ก็เหมือนกับสินค้าทั่วไป ที่มีกลไกการตลาดตามหลักอุปสงค์ อุปทาน ซึ่งในขณะที่สินค้ามีน้อยราคามักจะแพง และเมื่อสินค้ามีมาก ราคาจะถูกลง ปัจจุบันข้าวอินทรีย์ยังมีลักษณะตลาดเฉพาะ มีกลไกด้านการตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่หลากหลายให้การรับรอง แต่ละแห่งแตกต่างกัน และข้าวเป็นสินค้าที่มีหลายประเทศสามารถผลิตได้เหมือนกับในประเทศไทย แม้ว่าคุณสมบัติของข้าวจะแตกต่างกันบ้าง แต่หากมีการแข่งขันกันมากขึ้น ก็จะส่งผลกระทบต่อระบบการค้าขายประเทศได้

ควรเน้นการเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้สูงขึ้นกว่าปัจจุบัน เพื่อเป็นแนวทางในการเพิ่มรายได้ให้ดีขึ้นจากข้าวอินทรีย์ ภายใต้รูปแบบการผลิตที่เป็นมิตรกับธรรมชาติ และอยู่ในระดับที่ยังคงรักษาคุณสมบัติข้าวหอมมะลิที่ดี ตรงตามมาตรฐานทางพันธุกรรม เนื่องจากระบบการค้าในระดับโลกนั้นมีความเกี่ยวข้องกับประเทศต่าง ๆ ในโลกที่มีศักยภาพและความสามารถในการผลิตข้าว และส่งข้าวออกจำหน่ายสู่ตลาดโลกเช่นเดียวกับประเทศไทย ดังนั้นปัจจัยการแข่งขันด้านราคา จึงยังมีความสำคัญค่อนข้างมากในการตัดสินใจซื้อสินค้า ภายใต้เงื่อนไขคุณสมบัติข้าวเพื่อการบริโภคของผู้บริโภคโดยทั่วไป

ควรให้ความสนใจในความหลากหลายในการผลิตพืช สัตว์ ประมง ที่เกื้อกูลกันในระบบเกษตรอินทรีย์ ในระดับที่เหมาะสมกับชุมชนของตนเอง หรือชุมชนเมืองที่ใกล้เคียงเป็นทางเลือกที่น่าสนใจ สำหรับการสร้างรายได้อย่างสม่ำเสมอให้กับครอบครัว เน้นการผลิตที่ก่อให้เกิดการกระจายรายได้ตลอดทั้งปีในระบบ มากกว่าการผลิตอย่างใดอย่างหนึ่งในปริมาณมาก ๆ ภายใต้บริบทการประสานงาน แลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสารการผลิต การตลาดที่เข้มแข็งของกลุ่มและเครือข่ายที่เป็นพันธมิตรร่วมกัน

## 9.2 ข้อเสนอแนะเงื่อนไขที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการขยายสู่เกษตรกรทั่วไป

จากการศึกษาความเป็นไปได้ในการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ เป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกร ในจังหวัดยโสธรแล้วเห็นว่า การผลิตข้าวในระบบเกษตรอินทรีย์นับเป็นรูปแบบหนึ่งของพัฒนาการทางด้านการเกษตร ซึ่งเป็นรูปแบบที่หลายฝ่ายได้หันมาให้ความสนใจ โดยมีเกษตรกรจำนวนหนึ่งได้ให้ความสนใจและดำเนินการนำร่องไปแล้ว ภายใต้ความร่วมมือขององค์กรพัฒนาเอกชน ต่อมาหน่วยงานราชการได้เข้ามาสนับสนุนให้ขยายตัวไปยังเกษตรกรอื่น ๆ อย่างกว้างขวาง ตามนโยบายของรัฐบาล ที่ได้กำหนดให้การทำเกษตรอินทรีย์เป็นวาระแห่งชาติ รวมถึงภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องได้ให้ความสนใจ เริ่มมีการเรียนรู้ ศึกษา

ทดลองทำการผลิตแบบอินทรีย์ เพื่อตอบสนองต่อแนวโน้มของตลาดทั้งภายในและต่างประเทศ ที่ผู้บริโภคเริ่มหันมาให้ความสนใจต่อสุขภาพ และสิ่งแวดล้อมมากขึ้นเป็นลำดับ

เมื่อแนวโน้มความสนใจของผู้บริโภค เป็นไปในลักษณะดังกล่าว การปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตทางการเกษตรของไทย จึงควรให้ความสนใจ และศึกษาหาแนวทางในการเตรียมความพร้อม สำหรับสถานการณ์ที่น่าจะเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในอนาคต เพื่อให้การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์รวมถึงผลผลิตทางการเกษตรอื่นของเกษตรกรไทย ประสบผลสำเร็จ ทางคณะนักวิจัยจึงใคร่ขอเสนอแนวทางการขยายการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์สู่เกษตรกรรายอื่น ๆ ดังนี้

9.2.1 การเริ่มต้นเข้าสู่กระบวนการผลิตข้าวในระบบเกษตรอินทรีย์เกษตรกรควรมีโอกาสในการศึกษา หาความรู้ด้วยการศึกษา ดูงาน แลกเปลี่ยน เรียนรู้ เกี่ยวกับการผลิตข้าวอินทรีย์ หรือระบบเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ของเกษตรกร โดยเฉพาะเกษตรกรที่มีการผลิตข้าวอินทรีย์ที่มีระบบการตรวจสอบรับรองมาตรฐาน เพื่อให้เกษตรกรได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ แนวทางในการเตรียมตัวที่ถูกต้อง เป็นการสร้างกำลังใจ ความมั่นใจที่ดี

9.2.2 เกษตรกรควรได้รับการฝึกอบรม ศึกษา เรียนรู้ เกี่ยวกับกระบวนการ ขั้นตอน ในการทำปุ๋ยหมักชีวภาพ ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ การผลิตน้ำหมักจุลินทรีย์ชีวภาพ จากสิ่งเหลือใช้ในครัวเรือน ด้วยตนเองแล้วนำมาประยุกต์ ปฏิบัติให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของตนเอง

9.2.3 เกษตรกรควรได้รับการฝึกอบรม ปฏิบัติธรรม ฝึกสมาธิ เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับตนเอง เน้นการพึ่งพาตนเองมากกว่า การพึ่งพาปัจจัยภายนอก ควบคู่กับการฝึกอบรมความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ ระบบการทำบัญชีครัวเรือน บัญชีกิจกรรมการผลิต สำหรับเป็นเครื่องมือในการค้นหา สถานะของรายจ่าย รายรับ ของครัวเรือนและกิจกรรมการผลิต อันเป็นปัจจัยช่วยนำไปสู่การลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็นของครัวเรือนในระยะยาว และเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตในแต่ละกิจกรรม

9.2.4 เกษตรกรควรได้รับความรู้เกี่ยวกับหลักการผลิต การตลาด หลักของอุปสงค์ อุปทาน และข้อเท็จจริงอื่น ๆ เกี่ยวกับข้าวอินทรีย์หรือทำเกษตรอินทรีย์อื่น ที่เป็นปัจจัยที่มีผลกระทบต่อปริมาณ คุณภาพผลผลิต และกลไกการตลาด ทั้งภายในและภายนอกประเทศ อันจะช่วยให้เกษตรกรมีความรู้ ความเข้าใจ และเป็นข้อมูลในการตัดสินใจ สำหรับการวางแผนการผลิตเพื่อการพึ่งพาตนเองมากกว่าการผลิตอันเนื่องมาจากแรงกระตุ้นของราคาผลผลิต ทั้งในระดับครัวเรือน ระดับกลุ่ม และเครือข่าย

9.2.5 เกษตรกรควรทำกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรที่หลากหลาย เป็นกิจกรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องกันในระบบการผลิต เน้นพึ่งพาปัจจัยการผลิตซึ่งกันและกัน ส่งเสริมการกระจายการผลิตอย่างเหมาะสมเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและชุมชนของตนเอง เช่นการปลูกหญ้า ในพื้นที่ว่างเปล่า หรือ แบ่งที่นาบางส่วนสำหรับรองรับการเลี้ยงสัตว์เพิ่มขึ้น เช่น การเลี้ยงโคเนื้อ เพื่อให้เป็นแหล่งผลิตปุ๋ยคอก ซึ่งมีความขาดแคลนในปัจจุบัน อันเป็นการลดการพึ่งพาปุ๋ยคอก ปุ๋ยอินทรีย์จากภายนอก เป็นกลไกการหมุนเวียนธาตุอาหารจากพืช เช่น หญ้า ฟางข้าว มาเป็นการผลิตเนื้อ และยังทำให้ครัวเรือนมีรายได้จากการเลี้ยงสัตว์อีกด้วย

9.2.6 เกษตรกรควรทำการผลิตปุ๋ยพืชสดหลังการเก็บเกี่ยว พร้อม ๆ กับการไถกลบตอซังในแปลงนาของตนเอง จะทำให้เพิ่มอินทรีย์วัตถุ ธาตุอาหารจากตอซัง และจากปุ๋ยพืชสดในแปลงนา และเป็นการป้องกันการเผาฟางในนาได้อีกทางหนึ่ง รวมถึงการหาแนวทางในการเก็บเกี่ยวเมล็ดพันธุ์ปุ๋ยพืชสดด้วยตนเอง เพื่อเก็บไว้ใช้ในปีต่อ ๆ ไป

9.2.7 การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อการค้า เกษตรกรควรทำการผลิตในระบบการรวมกลุ่มและเครือข่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรวมกลุ่มของเกษตรกรที่มีพื้นที่ติดต่อกัน ช่วยทำให้ลดต้นทุนการผลิตเกี่ยวกับการเตรียมสภาพแปลงนา การทำคันนา เพื่อป้องกันการปนเปื้อนจากแปลงอื่นๆ ได้เป็นอย่างดี อันจะเป็นประโยชน์อย่างมากต่อระบบการควบคุมการผลิต การตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ สะดวกในการเก็บรวบรวม การจัดการผลผลิต นอกจากนี้การรวมกลุ่มและเครือข่าย ยังทำให้สมาชิกมีโอกาสในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ข้อคิดเห็น ความรู้ ประสบการณ์ เป็นกำลังใจซึ่งกันและกัน และเป็นพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรมของกลุ่มให้สามารถดำเนินไปอย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ ตลอดจนเป็นการอำนวยความสะดวกในการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ภาคเอกชน หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องในการพัฒนา ปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิต การพัฒนากิจกรรมต่อเนื่องในวงจรการผลิตข้าวอินทรีย์อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

## บทที่ 10

### สรุปและข้อเสนอแนะ

#### 10.1 สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ สามารถสรุปผลการศึกษาได้ ดังนี้

10.1.1 กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษานี้ ส่วนใหญ่ (ร้อยละ 70) เป็นผู้ที่มิรายได้รวมจากแหล่งต่าง ๆ ทั้งหมด เฉลี่ยต่อคนต่อเดือน อยู่เหนือเกณฑ์เส้นความยากจนที่กำหนดของรายได้ประชากรในเขตชนบทของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยสัดส่วนรายได้ของกลุ่มตัวอย่าง มาจากการผลิตข้าวหอมมะลิ ร้อยละ 53 ผลิตเกษตรอื่น ร้อยละ 19 การรับจ้าง ร้อยละ 19 และรายได้อื่น ๆ ร้อยละ 9

10.1.2 รายได้หลักของกลุ่มตัวอย่าง จากการจำหน่ายข้าวหอมมะลิเพียงอย่างเดียว คิดเป็นสัดส่วนเฉลี่ยร้อยละ 53 ของรายได้ทั้งหมด ไม่สามารถทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่มีรายได้ผ่านเส้นความยากจนตามเกณฑ์ที่กำหนดของรายได้ประชากรในเขตชนบทของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แม้ว่าการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ มีแนวโน้มจะทำให้ผลผลิตต่อไร่เพิ่มขึ้น และต้นทุนการผลิตต่อกิโลกรัมของข้าวหอมมะลิลดลงตามระยะเวลาของทำเกษตรอินทรีย์ ลักษณะกิจกรรมที่เกี่ยวเนื่องกันในระบบ เนื่องจากรายได้จากข้าวหอมมะลิของเกษตรกรขึ้นกับปริมาณผลผลิตต่อไร่ ขนาดการใช้พื้นที่ของเกษตรกรสำหรับการปลูกข้าวหอมมะลิต่อคน รวมถึงประเภทและคุณภาพของผลผลิต เป็นต้น สำหรับกลุ่มตัวอย่างในกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ ที่มีจำนวนตัวอย่างส่วนมาก (ร้อยละ 35) ผ่านเกณฑ์เส้นความยากจนขั้นต้นนั้น พบว่าค่าเฉลี่ยของการใช้พื้นที่เพื่อการผลิตข้าวหอมมะลิเท่ากับ 4.30 ไร่ต่อคน ซึ่งมีสูงกว่ากลุ่มตัวอย่างอินทรีย์ยั่งยืน ที่มีพื้นที่เพาะปลูกเฉลี่ย เท่ากับ 3.36 ไร่ต่อคน ขณะที่ผลผลิตข้าวเฉลี่ยของกลุ่มอินทรีย์ยั่งยืนใกล้เคียงกัน คือ 402 กิโลกรัมต่อไร่

10.1.3 ในด้านกายภาพ สภาพของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ มีความเป็นไปได้ในสภาพกายภาพ สภาพของการผลิต เนื่องจาก สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นลักษณะพื้นที่ราบลุ่ม ในฤดูฝนมีน้ำท่วมขัง ในสภาพที่เป็นที่ดอน เกษตรกรสามารถปรับสภาพพื้นที่ให้สามารถทำคันนาขนาดเล็กสำหรับการกั้น กักเก็บน้ำได้ และเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการทำนาข้าว และการที่เกษตรกรปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำนาจากเดิมมาเป็นการทำนาข้าวอินทรีย์ จึงมีความเป็นไปได้ และเป็น

รูปแบบที่มีศักยภาพ เนื่องการทำนาข้าวเกษตรอินทรีย์ เกษตรกรมีการปรับเปลี่ยนทัศนคติในการทำกิจกรรมเกี่ยวกับการทำนา เกษตรกรให้ความสำคัญในการปรับปรุงบำรุงดินด้วยการใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยอินทรีย์ชนิดต่าง ๆ เกษตรกรมีการไถกลบตอซัง ปลุกพืชสดหลังการเก็บเกี่ยว ไม่เผาตอซัง ซึ่งจะทำให้สภาพของดินมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้น เกษตรกรไม่มีการใช้สารเคมีที่เป็นพิษในแปลงนา อันจะเป็นดีในการทำให้สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ในแปลงนา มีมากขึ้น เช่น ปลา กบ ไล่เดือน แมงมุม พืชนาบางชนิด เป็นต้น ซึ่งจะส่งผลดีต่อสภาพนิเวศน์ในแปลงนาในระยะยาวต่อไป

10.1.4 ในด้านสังคม วัฒนธรรม ของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ มีความเป็นไปได้ในสภาพสังคม วัฒนธรรม ของเกษตรกร เนื่องจาก การทำนายังเป็นอาชีพหลักที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษจนถึงรุ่นลูก รุ่นหลานในปัจจุบัน เกษตรกรที่เกิดมาจะรู้จักและคุ้นเคยกับการทำนา ตามสภาพสังคม วัฒนธรรมของคนในชนบท การทำนาจึงไม่มีความหมายเพียงแต่การเป็นอาชีพเท่านั้น หากหมายรวมถึง มรดกทางสังคม วัฒนธรรมของคนในชนบทโดยทั่วไป และเป็นอาชีพที่ทำให้สมาชิกในครอบครัวในชนบท มีความมั่นใจในความมั่นคงทางอาหารสำหรับการดำรงชีวิตตามปกติ และการทำนาข้าวอินทรีย์ไม่ได้ทำให้วิถีชีวิตเกษตรกรเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก แต่เป็นการปฏิบัติที่มีความเข้าใจข้อเท็จจริงในการทำนา การใช้ปัจจัยการผลิตและสภาพแวดล้อมในนา การเข้าใจหลักการพึ่งพาตนเองตามธรรมชาติ มีความรู้จักพอดี ซื่อสัตย์ ขยันอดทน หมั่นศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเอง และแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์กับผู้ที่เกี่ยวข้องอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ตลอดจนการทำกิจกรรมที่ไม่ทำลายสิ่งมีชีวิตและสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูลซึ่งกันและกันในระบบนิเวศน์

10.1.5 การทำนาข้าวอินทรีย์ เป็นก้าวแรกที่สำคัญประการหนึ่งของการทำการเกษตร ที่จะช่วยให้นำไปสู่การขยายการผลิตจากข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นระบบการเกษตรอินทรีย์ที่มีการปลูกพืชหลากหลาย การเลี้ยงสัตว์ และประมง เพื่อเป็นการใช้ประโยชน์จากความเป็นอินทรีย์ของฟาร์ม เนื่องจากการเปลี่ยนการผลิตเป็นการผลิตแบบอินทรีย์ เป็นการเปลี่ยนทัศนคติของคนในครอบครัว ที่ทำให้รู้จักการพึ่งพาตนเองในด้านการผลิต เข้าใจหลักปรัชญาของการเกื้อกูลกันในระบบการผลิตอย่างเป็นระบบ การเลี้ยงสัตว์ทำให้เกษตรกรมีแหล่งผลิตปุ๋ยคอก ปุ๋ยอินทรีย์ของตนเอง และเป็นการออมสินทรัพย์ที่มีมูลค่าเพิ่มจากผลผลิตในตัวสัตว์ เป็นการใช้ประโยชน์จากสิ่งของเหลือใช้ในนา หรือในครัวเรือนมาเป็นอาหารสัตว์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เกษตรกรในกลุ่มอินทรีย์ยั่งยืนที่ย้ายครอบครัวมาปักหลักอยู่กับนา มีความรักและผูกพันกับกิจกรรมและสิ่งของในนา ใช้เวลาในการทำกิจกรรมในแปลงนาของตนเองมากขึ้น มีการปลูกพืชไว้บริโภคเองในครัวเรือนที่ปลอดภัย และหลากหลาย ช่วยทำให้ลดค่าใช้จ่ายด้านอาหารได้บางส่วน นอกจากนี้ การเพาะปลูกพืช ผัก ที่

หลากหลายในแปลงนา สวนที่เหลือนิโบริโคในครัวเรือนยังช่วยให้เกษตรกรเพิ่มรายได้จากการจำหน่ายผลผลิตอินทรีย์ ที่มีความปลอดภัยแก่ผู้บริโภค นอกจากนี้ในแปลงนาเกษตรกรที่มาพักอาศัยในนา มีดินไม้ยืนต้น ชนิดต่าง ๆ ทั้งที่ให้ผลผลิตเป็นอาหาร และเพื่อใช้ประโยชน์อื่น ๆ ซึ่งเป็นการสร้างความร่มรื่นและเป็นการเพิ่มจำนวนต้นไม้ให้กับประเทศชาติอีกทางหนึ่งอีกด้วย เกษตรกรมีการใช้ประโยชน์จากบ่อปลาที่ขุดไว้ในนาเพื่อการดักจับปลาในธรรมชาติและที่ปล่อยเพิ่ม ทำให้มีแหล่งอาหารโปรตีนในครัวเรือน และจำหน่ายเป็นรายได้เสริม ตลอดจนการใช้น้ำในบ่อ สำหรับการรดต้นไม้ พืชผัก ที่ปลูกไว้รอบ ๆ บ่อ

10.1.6 การรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ ทำให้เกษตรกรมีระบบกลุ่มที่เข้มแข็งในการจัดระบบการผลิต รวบรวมผลผลิต การควบคุมมาตรฐานผลผลิต สมาชิกของกลุ่มมีการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ของคนในอาชีพเดียวกัน เป็นกำลังใจและมีความอบอุ่นที่มีเพื่อนคนอื่น ๆ ทำในลักษณะเดียวกัน กลุ่มที่มีระบบตัวแทนที่เข้มแข็ง เสียสละและมองการณ์ไกล ทำให้เกิดกิจกรรมต่อเนื่องที่ช่วยให้เกษตรกรได้รับผลประโยชน์โดยตรง ลดข้อเสียเปรียบจากการจำหน่ายผลผลิตให้กับพ่อค้าคนกลาง และยังเป็นระบบที่อำนวยความสะดวกในการติดต่อ ประสานงาน เพื่อให้สนับสนุนปัจจัยที่เกี่ยวข้องในการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต ประสิทธิภาพในการแข่งขัน จากหน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน แหล่งทุน เช่น กิจกรรมโรงสีของกลุ่มเกษตรกรทำนาบากเรือ และเป็นประโยชน์ในการค้าขายผลผลิตอีกด้วย

10.1.7 การขยายการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในระบบเกษตรอินทรีย์ ไปสู่เกษตรกรทั่วไป มีความเป็นไปได้ แต่ต้องไม่เป็นการขยายการเพาะปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์ อันเนื่องมาจากการแรงจูงใจจากราคาประกันของผลผลิตที่ดีกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป เนื่องจากกลไกเกี่ยวกับราคาสินค้าเป็นไปตามหลักของอุปสงค์ อุปทาน และในปัจจุบันระบบการตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นสินค้าที่มีลักษณะตลาดเฉพาะ จำนวนผู้บริโภคทั้งในและต่างประเทศยังไม่มาก ประกอบกับระบบการตลาดใช้ระบบการตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่มีรายละเอียดที่แตกต่างกัน ขึ้นกับผู้บริโภคในแต่ละประเทศ ปัจจุบันยังไม่มีระบบการตรวจสอบรับรองมาตรฐานตัวหนึ่งตัวใดที่สามารถใช้ได้ทุกประเทศ และระบบการตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ยังถือว่าเป็นภาระค่าใช้จ่ายในระบบการตลาดระหว่างประเทศ

10.1.8 การขยายการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในระบบเกษตรอินทรีย์ที่ควรส่งเสริม หรือขยายการผลิตไปยังเกษตรกรรายอื่น ที่น่าจะเหมาะสมและนำสู่ความสำเร็จนั้น ควรเป็นการส่งเสริมให้เกษตรกรเข้าสู่รูปแบบการผลิตเกษตรอินทรีย์ตามแนวปรัชญาการเกษตรแบบพอเพียง ที่มุ่งเน้นให้

เกษตรกรตระหนักในความปลอดภัยในการบริโภคเพื่อสุขภาพ ทำการผลิตด้วยการพึ่งพาตนเอง ในลักษณะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพึ่งพาตนเอง ด้านปัจจัยการผลิตภายในครัวเรือน ชุมชน หรือภายในประเทศ ฝึกให้เป็นคนที่รู้จักการบันทึกรายรับรายจ่าย ในแต่ละกิจกรรมของครัวเรือน เพื่อให้สามารถรู้สถานะของตนเองและนำข้อมูลไปใช้สำหรับการปรับปรุงประสิทธิภาพการใช้จ่ายในครัวเรือน ลดการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอก องค์กร ส่งเสริมให้รู้จักการเก็บออม ทั้งที่เป็นเงินสดและ/หรือทรัพย์สินอื่น เพื่อเป็นทุนของครอบครัว ดำรงชีวิตอย่างประหยัด ให้ความสำคัญในการเพาะปลูกพืช ผักที่ใช้เป็นอาหารในชีวิตประจำวัน เลี้ยงสัตว์ที่เป็นอาหารในครัวเรือน และ/หรือสามารถใช้ประโยชน์จากของเหลือใช้ในแปลงนา เป็นแหล่งเก็บออมอีกทางหนึ่ง รวมถึงเป็นแหล่งผลิตปุ๋ยอินทรีย์ที่สำคัญของครัวเรือน มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และความรู้ความเข้าใจหลักการแข่งขันในระบบการตลาดแบบเสรีแก่เกษตรกร

## 10.2 ข้อเสนอระดับนโยบายและระดับปฏิบัติ

จากผลการศึกษา ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์เป็นทางเลือกที่มีศักยภาพในการเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ในครั้งนี้ คณะนักวิจัยใคร่ขอเสนอข้อคิดเห็นในระดับนโยบาย เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติในการพัฒนาศักยภาพการผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์ในระบบเกษตรอินทรีย์ที่ยั่งยืนอย่างเป็นระบบ ดังนี้

## 10.3 ข้อเสนอสำหรับหน่วยงานภาครัฐ

10.3.1 รัฐบาลควรเร่งรัดดำเนินการจัดหาแหล่งน้ำ ระบบส่งน้ำ สำหรับภาคการเกษตรอย่างทั่วถึง และสามารถสนับสนุนทรัพยากรน้ำแก่เกษตรกรให้เพียงพอกับความต้องการ สอดคล้องตามฤดูกาลผลิต เพื่อให้เกษตรกรสามารถทำการผลิตข้าวได้ผลดีและมีประสิทธิภาพ ลดความเสียหายให้กับผลผลิตพืชหลักของเกษตรกรอันเนื่องมาจากภาวะความไม่แน่นอนทางธรรมชาติ การสนับสนุนระบบแหล่งน้ำที่มีประสิทธิภาพและเพียงพอต่อการผลิตทางการเกษตรทั้งในฤดูกาลและนอกฤดูกาลจะช่วยส่งเสริมให้เกษตรกรสามารถเลือกผลิตสินค้าทางการเกษตรได้ตลอดปี

10.3.2 รัฐบาลควรจัดระเบียบเกี่ยวกับ การตรวจสอบ รับรองมาตรฐาน การผลิตเกษตรอินทรีย์ให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน หรือเป็นมาตรฐานที่เป็นที่ยอมรับของประเทศผู้ซื้อสินค้าที่เป็น

สากล เพื่อป้องกันปัญหา ความยุ่งยาก ในการตรวจสอบ รับรอง ที่มีหลากหลายมาตรฐาน เพื่อให้ผลผลิตและผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์สามารถค้าขายกันได้อย่างกว้างขวางทั่วโลก และไม่เป็นภาระค่าใช้จ่ายในการตรวจสอบรับรองซ้ำ (Recertified)

10.3.3 รัฐบาลควรมีมาตรการให้ความรู้ ความเข้าใจแก่เจ้าหน้าที่รัฐ ในด้านการผลิตข้าวหรือพืชอื่น ๆ ในระบบเกษตรอินทรีย์ อย่างถูกต้องและทั่วถึง มีมาตรการส่งเสริมให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรในระดับพื้นที่เข้าถึงเกษตรกรให้มากขึ้น รวมถึงเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนที่ปฏิบัติงานในระดับพื้นที่ เพื่อจักได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประสบการณ์ ความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ ร่วมกันศึกษาเรียนรู้ถึงวิวัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทางเทคโนโลยีการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์หรือพืชอื่น รวมถึงร่วมกันหาแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว ในขบวนการผลิตระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐ เกษตรกร และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในเวลาพร้อม ๆ กัน

10.3.4 รัฐบาลควรมีมาตรการส่งเสริม สนับสนุน ทางด้านการตลาดข้าวอินทรีย์ที่ชัดเจนทั้งภายในและต่างประเทศ จัดทำแผนกลยุทธ์ทางการตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์ที่ผ่านการตรวจสอบรับรองมาตรฐาน หาดตลาดรองรับให้เพียงพอกับปริมาณผลผลิต มีระบบการตลาดนำการผลิต กำหนดเขตพื้นที่ที่มีศักยภาพในการผลิตทั้งด้านปริมาณ คุณภาพ รวมถึงองค์กรที่มีศักยภาพและความพร้อมร่วมกันให้การสนับสนุนที่ชัดเจน ภายใต้กรอบที่เป็นไปได้ทางด้านสังคม วัฒนธรรมของเกษตรกร

10.3.5 รัฐบาลควรสนับสนุนกลุ่มองค์กรที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการผลิตข้าวอินทรีย์ เช่น กลุ่มโรงสีเกษตรกร ให้มีความเข้มแข็งในด้านเงินทุนดำเนินการ โดยสนับสนุนเงินทุนกู้ยืมดอกเบี้ยต่ำและ/หรือปลอดดอกเบี้ย สำหรับกลุ่มโรงสีในเครือข่ายเกษตรอินทรีย์โดยตรง เพื่อช่วยลดภาระเงินทุนในการดำเนินการ สนับสนุน ส่งเสริมความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการองค์กรแก่เจ้าหน้าที่ของโรงสีให้มีความรู้เท่าทันกับสถานการณ์ปัจจุบัน

10.3.6 รัฐบาลควรกำหนดมาตรการสนับสนุน ให้ความช่วยเหลือเกษตรกรที่เริ่มเข้าสู่กระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน เนื่องจากช่วงเวลาดังกล่าว ผลผลิตของเกษตรกรลดลงกว่าปกติ ทำให้กระทบต่อรายได้ของครัวเรือน

10.3.7 รัฐบาลควรเร่งส่งเสริม สนับสนุนทุนสำหรับการศึกษา วิจัย และพัฒนาความรู้เทคโนโลยี ที่มีศักยภาพในการเพิ่มผลผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ ต่อไร่ให้สูงขึ้น ในระดับที่เหมาะสม และไม่ทำให้สูญเสียคุณลักษณะที่ดีของข้าวหอมมะลิ เพื่อให้มีรายได้ต่อไร่เพิ่มขึ้น และสามารถ

แข่งขันกับตลาดต่างประเทศได้ โดยจัดกระบวนการวิจัยที่ต่อเนื่องอย่างเป็นระบบ ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

#### 10.4 ข้อเสนอสำหรับองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคเอกชนและรัฐวิสาหกิจ

องค์กรพัฒนาเอกชน ภาคเอกชน และรัฐวิสาหกิจที่เกี่ยวข้อง ควรมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ที่แท้จริงทางด้านการผลิต มาตรฐานการตรวจสอบรับรอง ระบบการตลาด และการค้าทั้งในประเทศและต่างประเทศ และระบบเงินทุนร่วมกันอย่างเป็นธรรม โดยมีเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ หรือผลิตสินค้าอินทรีย์อื่นเป็นศูนย์กลาง และช่วยกันทำให้เกษตรกรสามารถยืนอยู่ได้ในระบบอย่างยั่งยืน ภายใต้การจัดสรรผลประโยชน์ที่เป็นธรรมและมีความเอื้ออาทรต่อเกษตรกร ร่วมกันผลักดันกลไก รูปแบบของเกษตรอินทรีย์ให้สามารถขยายสู่เกษตรกรส่วนใหญ่ของประเทศ อันเป็นการช่วยฟื้นฟู ระบบนิเวศน์ สภาพแวดล้อม และนำไปสู่การผลิตอาหารที่ปลอดภัย เพียงพอเพื่อชาวไทย และชาวโลกต่อไป

## เอกสารอ้างอิงและบรรณานุกรม

กรมวิชาการเกษตร, 2546. เกษตรอินทรีย์.

[http://www.doa.go.th/learning/organic/crop\\_product.html](http://www.doa.go.th/learning/organic/crop_product.html)

คณะกรรมการแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2538. แนวคิดและทิศทางการพัฒนาประเทศไทยในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8. เอกสารประกอบการสัมมนาระดับชาติ 3 – 4 มีนาคม โรงแรมแอมบาสเดอร์ซีดี จอมเทียน ชลบุรี.

คณะทำงานจัดทำยุทธศาสตร์ปฎิชีวนภาพเป็นวาระแห่งชาติ, 2547. แนวทางและยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนวาระแห่งชาติ การเกษตรอินทรีย์-ปฎิชีวนภาพ พ.ศ. 2548 – 2552. เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการเครือข่ายเกษตรอินทรีย์-ชีวนภาพแห่งชาติ. 63 หน้า.

ชมรมรักษัธรรมชาติ. มปป. คู่มือการทำงานอินทรีย์. ชมรมรักษัธรรมชาติ ตำบลนาโส อำเภอกุดชุมหึงด้วยโสธร. 19 หน้า.

นันทิยา หุตานุวัตร และ ณรงค์ หุตานุวัตร, 2544. บทพิสูจน์ภูมิปัญญา ชาวนาแห่งกุดชุม. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม

นันทิยา หุตานุวัตร และ ณรงค์ หุตานุวัตร, 2547. เกษตรกรรมยั่งยืน: กระบวนทัศน์ กระบวนการและตัวชี้วัด. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน(ประเทศไทย)

นันทิยา หุตานุวัตร และณรงค์ หุตานุวัตร, 2543. กว่าจะเป็นธุรกิจโรงสีชุมชน. อุบลราชธานี: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

บุญจิต จิตาภิวัฒนกุล, สมพร อิศวิลานนท์, และเอื้อ สิริจินดา, 2546. โครงการศึกษาการพัฒนาการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อการส่งออกของไทยในตลาดสหภาพยุโรปและสหรัฐอเมริกา. รายงานการวิจัย ศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์ คณะเศรษฐศาสตร์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ยุทธศาสตร์ แผนงาน โครงการการพัฒนากระบวนการบริหารงานจังหวัดแบบบูรณาการ: แนวทางการจัดทำ Strategy Map และการแปลงยุทธศาสตร์ไปสู่การปฏิบัติของจังหวัดประจำปี พ.ศ. 2547-2549. สำนักงานจังหวัดด้วยโสธร. จังหวัดด้วยโสธร. 186 หน้า.

รายงานสรุปแนวทางการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์จังหวัดด้วยโสธร โครงการมหาวิทยาลัยไทบ้าน ปี 2547 ตามยุทธศาสตร์จังหวัดด้วยโสธร, 2547. สำนักงานจังหวัดด้วยโสธร. กรมยโสธร. 15 หน้า.

สำนักงานคณะกรรมการแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่เก้า. กรุงเทพฯ:สำนักงานคณะกรรมการแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

สำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ, 2546. มาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหาร  
แห่งชาติกรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

อัมพวัน พิชาลัย, 2547. วิเคราะห์และรายงานตลาดข้าวอินทรีย์ในตลาดญี่ปุ่น. สำนักงานส่งเสริม  
การค้าในต่างประเทศ ณ เมืองฟูกูโอกะ.

เอนก นาคะบุตร, 2545. กอบบ้านกู้เมือง. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม

เอี่ยม ทองดี, 2538. ข้าว วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน

Vandenberghe D. and P. Sarakosas. 1997. ASEAN Business Case Study No.5. Capital Rice Co.,  
Ltd. In Europe, Centre for ASEAN Studies and Centre of International Management and  
Development Antwerp. 11 p.

Willer H. and M. Youssefi. 2004. The World of Organic Agriculture. Statistic and Emerging Trends  
2004. 6<sup>th</sup> revised Edition. Bonn. Germany. 167 p.